

Ἀπὸ τὸν ὑλικὸ στὸν ἄυλο κόσμου: Πῶς φθάσαμε ὡς ἐδῶ;

Χρυσοστόμου Ἀ. Σταμούλη*

Εἶχα τὴν εὐτυχία πρώτη φορά νὰ μὲ ξεναγήσει στὶς Ἐκκλησίες ἑνας ἐπιληπτικὸς ποὺ ἔμεινε στὸ συνοικισμὸ Μουταλάσκης, ἕνα φτωχὸ συνοικισμὸ ἀπὸ Καππαδόκας, ὁ ἀδελφός του ὁ μεγαλύτερος ἦτανε καρποποιός, Γελίμης Γεώργιος, ἐπιληπτικὸς. Νὰ σοῦ πῶ μιὰ ἐρώτησή μου, κυρ-Νίκο, λέει, πῶς νὰ κάμω τὸν Σταυρό μου, πότε, ὅταν ξέρω πῶς ἀνοίγοντας τὴν πόρτα θὰ δῶ ἀντίκρου μου στὴν Παναγία τῆς Βλαχέρνας τὸν Σταυρό, γιὰ ὅταν πραγματικὰ τὸν βλέπω, καταλάβατε πόσο ταραγμένος ὁ νέος προβληματίζεται ἀπάνω στὰ πράγματα, τί πλούσιες, τί πολυποικίλες εἶναι οἱ καταστάσεις τῶν πραγμάτων καὶ ποιά ἢ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια!

Ἐξοχωτάτη κ. Πρόεδρε,
Παναγιώτατε,

Ὁ Νίκος Γαβριὴλ Πεντζίκης, σὲ αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνέκδοτη Ὅμιλία του στὴ Βέροια, στὶς 25 Ἀπριλίου τοῦ 1991, θέτει τὸ ἐρώτημα τοῦ πραγματικοῦ: «Τί ἐστίν» τὸ πραγματικὸ καὶ ποιά ἢ «τῶν πραγμάτων ἀλήθεια». Ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ κείμενά του, μὲ τρόπο δημιουργικὸ καὶ ὀπωσδήποτε συμπεριληπτικὸ μιᾶς παράδοσης, τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς παράδοσης, τῆς ὁποίας ὁ «παίζω-γράφος» εἶναι μέτοχος καὶ θιασώτης. Ἄλλωστε, νέτα-σκέτα

---

* Ὁ Χρυσόστομος Ἀ. Σταμούλης εἶναι Καθηγητὴς καὶ Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Ἀνέκδοτη Ὅμιλία τοῦ Ν. Γ. Πεντζίκη στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη τῆς Βέροιας στὶς 25 Ἀπριλίου 1991. Ἡ Ὅμιλία, μαζί μὲ Πρόλογο τοῦ Γ. Χ. Χιονίδη, περιῆλθε στὰ χέρια μας ἀπὸ τὸν μακαριστὸ δάσκαλο Νίκο Τζουμάκα.

δήλωνε ότι είναι τέκνον τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τρέφεται ἀπὸ τὰ νάματά της. Καὶ εἶναι αὐτὰ τὰ νάματα ποὺ κυλοῦν στὶς φλέβες του, ποὺ τὸν ὀδηγοῦν νὰ πεῖ ὅτι γιὰ νὰ κατέβει –περὶ καθόδου πρόκειται– κανεὶς τ’ ἀναρίθμητα τοῦ πραγματικοῦ σκαλοπάτια χρειάζεται νὰ σηκώσει βαριά, μαρμαρίνη πλάκα². «Χρειάζεται», λέγει, «ἡ ψυχὴ τοῦ καθενὸς νὰ γίνῃ παιγνίδι τοῦ ἀνέμου, προκειμένου νὰ δεῖ τὴ δόξα τοῦ πραγματικοῦ». Ἄλλωστε, συνεχίζει, «Ἡ ὁμορφιὰ τοῦ πραγματικοῦ, μονάχα σὲ ὄσους τὸ ὑπομένουν ἀποκαλύπτεται». Καὶ τὸ σημαντικώτερο, καταπῶς σημειώνει: «Ὁμορφιὰ δὲν εἶναι ὁ ἔρωτας τοῦ προικισμένου προσώπου· εἶναι ἡ ἐγκατέρευση δίπλα, κοντὰ σ’ αὐτὸ ποὺ δὲν εἶσαι»³.

Ἔχω τὴν αἴσθησι πὼς πολλὲς φορὲς στὸν χῶρο τῆς Θεολογίας καὶ σαφῶς καὶ τῆς Ἐκκλησίας νιώθουμε ὅτι ζοῦμε ἐντὸς ἐνὸς κόσμου ποὺ δὲν εἴμαστε· ἐνὸς κόσμου ποὺ στέκεται μακριὰ ἀπὸ τὰ βασικὰ προτάγματα τοῦ Εὐαγγελίου, ἐνὸς κόσμου ποὺ κινεῖται μὲ ἔνταση ἐναντία στὸν βαθύτερο τρόπο τῆς ὑπάρξεώς μας. Γεγονός, ποὺ ἀμέσως ὀδηγεῖ στὴ λογικὴ τοῦ ἐμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι, χωρὶς οὔτε μία ὑπόνοια ὅτι ἐνίστε ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἄλλοι καὶ οἱ ἄλλοι εἶναι ἐμεῖς⁴.

Τὸ παρὸν Συνέδριο, μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τὴν ἔκδοσι τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία, ἐπέλεξε νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ ἓνα θέμα μείζον καὶ οὐσιαστικό. Θέλησε νὰ δεῖ τὴν πορεία τῆς Θεολογίας ἐντὸς τῆς αὐτῆς πραγματικότητας τῆς ὕστερης νεωτερικότητας. Καὶ τοῦτο διότι ὁ καιρὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ ὀρίζει πάντα τὰ πράγματα. Ἄλλωστε, ὅπως συχνά-πυκνά λέγεται, ἡ θεολογία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ποιμαντική. Πρᾶγμα ποὺ σημαίνει πὼς γεννιέται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ποὺ βρίσκεται ἢ ὀφείλει νὰ βρίσκεται σὲ διάλογο μὲ τὸ σύνολο τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ὅταν ὁ Νεστόριος –διὰ τοῦ πρεσβυτέρου Ἀναστασίου–, κατηγορεῖ τὸν Ἅγιο Κύριλλο

2. Βλ. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Ποιήματα (Παλαιοντολογικά)*, ἐκδ. Α.Σ.Ε., Θεσσαλονίκη 1988, σ. 21: «“Ἐλα πουλί στὸν τόπο σου, ἔλα στὴν κατοικία σου”, ἔλεγε, / θρηνώντας ὁ πατέρας μου ποὺ ἔφυγε, θάβοντας τὴ χαρά. / Τί βαρεῖα ἢ μαρμαρίνη πλάκα, ποὺ χρειάστηκε νὰ σηκώσω, / κατεβαίνοντας τ’ ἀναρίθμητα τοῦ πραγματικοῦ σκαλοπάτια».

3. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 1987, σσ. 130-131.

4. Ὁ Ἀρθοῦρος Ρεμπὼ συχνά σημείωνε πὼς: “I, is an other”, *Alchemy of the Word*. Πρβλ. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Πρὸς Ἐκκλησιασμό*, ἐκδ. Α.Σ.Ε., Θεσσαλονίκη 1986, σ. 66: «[...] τὸ ἐγὼ μου εἶν’ ἓνας ἄλλος [...]. Τόσοι ἄλλοι εἶμαι ἐγὼ».

Ἀλεξανδρείας ἐπὶ αἰρέσει καὶ τὸν καλεῖ νὰ ἐξηγήσει γιατί ἀποδίδει στὴν Παναγία τὸ κατὰ τὴ γνώμη του ἀντιβιβλικό, ἀντισυνοδικό καὶ ἀντιπαραδοσιακὸ ὄνομα Θεοτόκος, ἐκεῖνος τοῦ ἀπαντᾶ μὲ τὸν ἐξῆς δυναμικὸ καὶ ἀποκαλυπτικὸ τῶν πραγμάτων τρόπο: «Εἰ καὶ μὴ ἐμνήσθη ἡ σύνοδος τῆς λέξεως, καλῶς ἐποίησεν· οὔτε γὰρ ἐκινήθη τοιοῦτόν τι κατ' ἐκεῖνο καιροῦ. Διὸ οὔτε ἦν ἀνάγκη τὰ μὴ ζητούμενα φέρειν εἰς μέσον. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῇ δυνάμει τῶν ἐννοιῶν, οἶδε Θεοτόκον τὴν ἀγίαν Μαρίαν»⁵. Τοῦτο, νομίζω, ἀναλογικῶ τῷ τρόπῳ ἀπαντᾶ καὶ στὴν ἐπιλογὴ τοῦ συγκεκριμένου θέματος ἐδῶ καὶ τώρα.

Ἡ Ἐκκλησία, ὅπως καὶ ὁλος ὁ κόσμος, ζεῖ στὴν ἐποχὴ καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς ὑστερης νεωτερικότητας· πρᾶγμα ποῦ σημαίνει πῶς βρισκόμαστε ἐντὸς ἐνὸς κόσμου ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ ρίσκο⁶, τὴν ἀνασφάλεια, ἀλλὰ μαζὶ καὶ τὴ διάθεση τονισμοῦ τῶν ἐλευθεριῶν⁷. Ἐντὸς ἐνὸς κόσμου, στὸ κέντρο τοῦ ὁποίου βρίσκεται ἡ προσπάθεια διαμόρφωσης μιᾶς νέας ἀνθρωπολογίας, συνεπῶς καὶ κοσμολογίας –μὲ τὴ γλῶσσα τῆς Θεολογίας κτισιολογίας⁸–, ποῦ φαίνεται πῶς δοκιμάζει

5. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Ἐπιστολὴ 10, Πρὸς τοὺς Κωνσταντινουπόλει κληρικούς στασιάζοντας*, PG 77, 64B.

6. Βλ. ἐνδεικτικὰ K. Rasborg, *Ulrich Beck: Theorising World Risk Society and Cosmopolitanism*, ἐκδ. Palgrave Macmillan, New York 2021.

7. Βλ. Ἰω. Πέτρου, *Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 186, 195.

8. Εἶναι σαφές –πλέον– πῶς τὸ περιβάλλον ἐξ αἰτίας τῆς ὑβρεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐκ μέρους του ἐργαλειακῆς χρήσης του ἀγγίζει τὰ ὑπαρκτικά του ὄρια. Τοῦτο, δίχως ἀμφιβολία συνδέεται μὲ τὴν ἀδυναμία καθαρῆς ὄρασης, ἡ ὁποία θὰ ἐπέτρεπε τὴν κατανόηση τῆς ἐσχατολογικῆς του προοπτικῆς. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ ἐπανασύνδεση, μιὰ ἀποκατάσταση τῆς σχέσης τῆς ἱστορίας μὲ τὴ φύση. Βλ. σχετικὰ Χρ. Ἀ. Σταμούλης, *Ἀπὸ τὴν παθολογικὴ συναισθηματικότητα στὸν οἰκολογικὸ ρεαλισμὸ τῆς εὐθύνης*, [https://antidosis.wordpress.com/2013/08/27/%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%BF%CE%BB/\[26/09/2023\]](https://antidosis.wordpress.com/2013/08/27/%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CF%8C%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BC%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%B8%CE%BF%CE%BB/[26/09/2023]); «Ἐτσι, φθάσαμε σὲ πολλὲς περιπτώσεις, στὴν “ὀλοκληρωτικὴ διχοτόμηση ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία, στὰ ἱερά καὶ τὰ ἐγκόσμια, στὴ λογικὴ καὶ τὸν μῦθο, στὴν τέχνη καὶ τὴ φιλοσοφία”, καὶ ἐσχάτως στὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴ φιλοκαλία. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ φοβίες, ποῦ τροφοδοτοῦνται ἀπὸ τὸν ἄκρατο ἀτομικισμὸ, τὴν ἐξουσιαστικὴ διάθεση καὶ τὴ δύναμη, ὅλα αὐτά, δηλαδή, ποῦ συνιστοῦν μιὰ μὴ-ὀρθοδοξία. Στὰ ὄρια μιᾶς τέτοιας κατανόησης, ἡ κτίση ἢ μένει χωρὶς νόημα, καταντᾶ ἀπλὸ ὑλικὸ διεκπεραίωσης καὶ τοποθετεῖται ἀπέναντι στὸν ἀνθρώπο ἀνταγωνιστικά, ἢ σπάνια διεκδικεῖ ὅλο τὸ νόημα γιὰ τὸν ἑαυτὸ της ἀποκλείοντας ὅποιαδήποτε ἄλλη

τὴν ἀντοχὴ τῶν ὑλικῶν καὶ συνεπῶς τὴ στατικότητα τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ καὶ ὅλων τῶν δομῶν του· ἐνδεικτικὰ τῶν πολιτικῶν, θρησκευτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτισμικῶν. Ζοῦμε ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία ὀνομάζεται «εἰκονιστική» καὶ ἡ ὁποία, ὅπως πολὺ σωστὰ ἔχει ὑπογραμμισθεῖ, «χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνάδυση ἐνὸς καινοφανοῦς τρόπου παραγωγῆς καὶ διακίνησης εἰκόνων, μέσῳ

ἀναφορά. Συνιστᾶ, δηλαδή, “ἀνάγκη” ποὺ τοῦ στερεῖ τὴν ἐλευθερία του καὶ ὡς ἐκ τούτου ἢ πρέπει νὰ ἀπελευθερωθεῖ γρήγορα ἀπὸ αὐτὴν ὑποτάσσοντάς την ἢ πρέπει νὰ παραδοθεῖ σ’ αὐτὴν γιὰ νὰ ὑπάρξει “ἀληθινά”. Οὐσιαστικά, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἱστορία μὲ τὸ ὑλικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἀπὸ τὴ μιὰ, ὁ ἄκρατος ὕλισμὸς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ διαδικασία ἐκπνευμάτωσης τῆς ὕλης. Ἡ σάρκωση τοῦ Λόγου φαίνεται γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ νὰ λησμονιέται. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, πάντως, ἀνθρώπινο σῶμα καὶ κτίση ἀποτελοῦν ἀναλώσιμα μὲ ἡμερομηνία λήξης, χωρὶς ἐσχατολογικὴ διάσταση, ἀναφορά, ἔκσταση, ἐπέκταση, ἀνοιγμα στὴν πλήρωση ποὺ προσφέρει “ἀεὶ” ὁ σαρκωμένος Λόγος, καταδικασμένα στὸν μηδενισμό. Δὲν χωρᾶ ἀμφιβολία ὅτι τέτοιες θέσεις ἀποτελοῦν ἡχώ, κουβαλοῦν τὰ σημάδια κοσμολογιῶν τοῦ παρελθόντος μὲ τίς ὁποῖες συναντήθηκε, ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε σαφέστερα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐμφανίσθηκε καὶ μὲ τίς ὁποῖες πάλεψε ὁ Χριστιανισμὸς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὸν ἐλληνισμό, ὡς ἔκφραση ἀκραίας καὶ μετριοπαθοῦς κοσμολογικῆς μεγέθυνσης, καὶ μαζί τὸν γνωστικισμό, ὡς ἔκφραση μιᾶς κάποιας κοσμολογικῆς σμίκρυνσης. Ἀπὸ τὴ μιὰ, δηλαδή, ἡ ταύτιση, ἡ εἰδωλοποίηση, ἡ ἀποθέωση τῆς κτίσεως καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ διαίρεση, ἡ ἐγκατάλειψή της, ἀκόμη καὶ ὁ μηδενισμὸς της. Βέβαια, θὰ λέγαμε ὅτι τὸ μεγαλύτερο πρόβλημα σήμερα, στὸ χῶρο τοῦ Χριστιανισμοῦ, δὲν εἶναι ἡ εἰδωλοποίηση τῆς κτίσης, ὁ νατουραλισμὸς ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπὸν, ἀλλὰ κυρίως καὶ κατεξοχῆν ἡ ἀπαξίωσή της, ἡ περιθωριοποίησή της, ἡ ἀφαίρεση τοῦ νοήματός της, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ φόβο τῆς εἰδωλοποίησής της. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ σύγχρονος Χριστιανισμὸς φοβούμενος τὴ λατρεία τῆς κτίσης “παρὰ τὸν κτίσαντα”, φαίνεται νὰ ἀρνεῖται στὴ φύση τὸ αὐτονόητο τῆς πλάσης της, ἀρνεῖται, δηλαδή, τὴν παραπεμπτικότητα της, τὴ δυνατότητά της νὰ “ἀποδεικνύει” τὸ δημιουργὸ Θεό. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις, μάλιστα, παρουσιάζεται τὸ φαινόμενο ὁ ἄνθρωπος τῆς Ὀρθοδοξίας γιὰ λόγους συνέπειας σὲ ἀπρόσωπες ἐπιταγὲς καὶ κανόνες, ποὺ ντύνονται τὸν μανδύα τῆς ὀρθοδοξίας, νὰ πολεμᾷ αὐτὸ ποὺ βλέπει, νὰ ἀρνεῖται τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας, νὰ μάχεται τὴ φύση στοχεύοντας τὸ ὑπὲρ φύσιν. Μιὰ τέτοια φύση, ὅμως, κενὴ νοήματος καὶ λόγου ὑπάρξεως δὲν προκαλεῖ κανέναν σεβασμὸ καὶ καμιά εὐλάβεια. Τὰ πάντα χάνονται μέσα στὴν ἀνθρωπολογικὴ ἀποκλειστικότητα». Πρβλ. Στ. Χ. Τσομπανίδης, *Ὑπὲρ τῆς Οἰκουμένης. Μελέτες γιὰ τὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὸ σημερινὸ κόσμο*, ἐκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 437-461· Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία καὶ νεωτερικότητα. Δοκίμια γιὰ τὴ συνάντηση τῆς Ὀρθόδοξης Θεολογίας μὲ τὸν σύγχρονο κόσμο*, ἐκδ. Ἄρμός, Ἀθήνα 2023, σ. 357· π. Ἴω. Χρυσανγῆς, *Ἡ δημιουργία ὡς μυστήριο. Θεολογικὴ προσέγγιση τῆς οἰκολογικῆς πρό(σ)κλήσης*, ἐκδ. Ἄρμός, Ἀθήνα 2023.

τῆς ψηφιοποίησης, ὁ ὁποῖος τείνει στὴν ἐξαϋλωση τῶν ἀγαθῶν (π.χ. ἐξουσία, πλοῦτος, πληροφορία) καὶ τῶν σχέσεων (διαπροσωπικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν), ἢ ἀρχιτεκτονική, τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ ἐγγύτητα τῶν ὁποίων προσδιορίζονται ὀλοένα περισσότερο ἀπὸ ἀλγόριθμους. Οἱ ἀνθρώπινες δραστηριότητες ἐξεικονίζονται καὶ ἡ πραγματικότητα γίνεται ὑβριδική, δηλαδὴ ταυτόχρονα φυσική καὶ ψηφιακή»⁹. Οἱ ἀλγόριθμοι εἰσάγουν ἕναν νέο ντετερμινισμό. Τῆ θέση τοῦ Θεοῦ τῶν παλαιῶν ντετερμινισμῶν, φαίνεται πῶς ἐδῶ λαμβάνει ἡ μηχανή¹⁰. ἡ μηχανή-Θεός, ποῦ διεκδικεῖ μὲ τὸν δικό της τρόπο τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μηχανή ὁδηγεῖ τὴν κοινωνία, ὁδηγεῖ καὶ τὰ πρόσωπα. Ὅδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο, τοῦ ὁποῖου τὰ χαρακτηριστικὰ σταδιακὰ καὶ μεθοδικὰ ἀλλάζουν. Δὲν χωρᾶ καμμία ἀμφιβολία ὅτι βρισκόμαστε ἐνώπιον μιᾶς γιγαντιαίας προσπάθειας μετατόπισης τῆς ἀνθρωπινότητας. Βρισκόμαστε ἐνώπιον μιᾶς προσπάθειας διαμόρφωσης ἐνὸς νέου ἀνθρωποτύπου. Βρισκόμαστε, ἐξ αἰτίας τῆς εἰκονιστικῆς πραγματικότητας, ὅπου ἡ εἰκόνα δὲν διαβαίνει ἐπὶ τὸ πρωτότυπο, ἐντὸς μιᾶς διαδικασίας μετατόπισης τοῦ ἴδιου τοῦ πραγματικοῦ. Βρισκόμαστε ἐνώπιον μιᾶς διάθεσης μετάβασης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο στὸν ὑπεράνθρωπο – καὶ ἀκόμη πιὸ πέρα στὸν μετάνθρωπο· ἐνώπιον μιᾶς εἰκονιστικῆς κοινωνίας ἀντικατάστασης, ἢ ὁποία διὰ τῆς «ριζικῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης» μοιάζει νὰ κινδυνεύει τὸν κίνδυνο τῆς κατάρρευσης τοῦ ἀνθρώπου¹¹.

9. Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμὸς. Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο καὶ τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2019, σ. 11· πρβλ. ὁ ἴδιος, *Πολιτικὲς τοῦ Βίου II: Ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ἑαυτοῦ στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2017.

10. Βλ. σχετικὰ Μ. O’Gieblyn, *God, Human, Animal, Machine*, ἐκδ. Anchor Books, New York 2022.

11. Γιὰ τὴν «ἀνθρώπινη ἀναβάθμιση» βλ. ἐνδεικτικὰ Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2021, σ. 14: «Μὲ τὸν ὄρο ἀνθρώπινη ἀναβάθμιση περιγράφεται κάθε παρέμβαση μὲ σκοπὸ τὴν βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῶν λειτουργιῶν του σὲ ἕνα βαθμὸ μεγαλύτερο ἀπ’ ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὴ διατήρηση ἢ τὴν ἀποκατάσταση τῆς υγείας». Πρβλ. E. Juengst, “What Does Enhancement Mean?”, στί: *Enhancing Human Traits: Ethical and Social Implications*, Eric Parens (ed.), ἐκδ. Georgetown University Press, Washington D.C. 1998, σ. 29-47.

Και για να γίνω πιο σαφής, οφείλω να περιγράψω –έν όλίγοις– τα φαινόμενα που εὐαγγελίζονται τὴ μετὰβαση αὐτή. Πρόκειται οὐσιαστικὰ για τὰ κινήματα – ἐπιστημονικὰ καὶ ὄχι μόνον– τοῦ Ὑπερανθρωπισμοῦ καὶ τοῦ Μετανθρωπισμοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν συγκροτήσει πλέον σαφῆ θεωρία, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωρίσιμη ἐπαρκῶς πράξη. Συγκεκριμένα, ὁ Ὑπερανθρωπισμὸς ὁμιλεῖ στὶς ἥπιες μορφές του για μιὰ κάποια βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῶν εὐγονικῶν μεθόδων καὶ τῶν τρόπων πνευματικῆς ἐξέλιξης καὶ φθάνει, στὶς πιο προωθημένες, ἕως καὶ τὸ ξεπέρασμα τῶν βιολογικῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῆς τεχνικῆς¹². Ὁ Μετανθρωπισμὸς, ποὺ κινεῖται πέρα ἀπὸ τὸν Ὑπερανθρωπισμὸ, διαιρεῖται σὲ Τεχνικὸ καὶ Κριτικὸ. Ὁ Τεχνικὸς Μετανθρωπισμὸς, κατανοώντας τὴν τεχνικὴ ὡς αὐτοσκοπὸ καὶ ἐξ ἄπαντος ὄχι ὡς μέσον καὶ τὸν ἀνθρωπο ὡς ἓνα μεταβατικὸ στάδιο ἐξέλιξης μιᾶς τεχνικῆς ἑτερότητας ποὺ θὰ τὸν διαδεχθεῖ, ὁμιλεῖ για τὴν «τελικὴ ὑπέρβαση τοῦ ἀνθρώπου καθαυτοῦ [sic] ἀκόμη καὶ σὲ μεταβιολογικὴ μορφή»¹³. Δὲν χωρεῖ καμμία ἀμφιβολία πὼς βρισκόμαστε ἐνώπιον μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἐσχατολογικῆς θεώρησης, μιᾶς ἐσχατολογίας τῆς τεχνικῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρωπος χάνει τὴν ἀξία του, καθὼς στὸ τέλος τῆς πορείας αὐτὸ ποὺ θὰ διασωθεῖ, αὐτὸ ποὺ θὰ ἀπομείνει δὲν θὰ εἶναι ὁ ὅλος ἀνθρωπος, ἀλλὰ μόνον ἡ νόηση¹⁴. Ὁ Κριτικὸς Μετανθρωπισμὸς, παρ’ ὅτι συμφωνεῖ μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Τεχνικοῦ Μετανθρωπισμοῦ στὸ γεγονὸς πὼς ὁ ἀνθρωπος δὲν συνιστᾶ ἀξία, δὲν δίνει ἔμφαση –τοῦτο δὲν σημαίνει πὼς μένει παντελῶς ἀδιάφορος– σὲ διαδικασίες βιολογικῆς ἀναβάθμισης. Ὁ καημὸς του εἶναι νὰ σταθεῖ ἀπέναντι στὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ κυρίως στὴν ἀνθρωποκεντρικότητα. Για τὸν λόγο ἀκριβῶς αὐτὸν ἀρνεῖται κάθε δυῖσμὸ καὶ κάθε διάκριση μεταξὺ ἀνθρώπου, ζώου

12. Βλ. σχετικὰ Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης*, ὁ.π., σ. 22-23.

13. Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης*, ὁ.π., σ. 23.

14. Βλ. σχετικὰ Ἰω. Βογιατζῆς, *Sci-Fi καὶ Θεολογία. Ὁ διάλογος τῶν ταινιῶν Ἐπιστημονικῆς Φαντασίας καὶ τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2022, σ. 101: «Στὸ “2001” ἀνθρωπο σὲ κάνει ἢ σκέψη, ἢ νόηση [...]. Τονίζει ὁ σκηνοθέτης (Stanley Kubric) “Γίναμε ἀνθρωποι ὅταν μάθαμε νὰ σκεφτόμαστε. Τὸ μυαλὸ μᾶς ἔχει δώσει τὰ ἐργαλεῖα για νὰ καταλάβουμε ποῦ ζοῦμε καὶ ποιὸ εἶμαστε. Τώρα εἶναι καιρὸς νὰ προχωρήσουμε στὸ ἐπόμενο βῆμα, νὰ γνωρίσουμε ὅτι δὲν ζοῦμε σὲ ἓναν πλανήτη ἀλλὰ ἀνάμεσα στὰ ἀστέρια καὶ ὅτι δὲν εἶμαστε σάρκα ἀλλὰ νοημοσύνη”».

καὶ μηχανῆς¹⁵. Καὶ ἀκόμη πρὸ πέρα, ἀρνεῖται τὴ διάκριση, πολὺ δὲ περισσότερο τὴ διαίρεση, σώματος καὶ ψυχῆς στὸν ἄνθρωπο. Σκοπὸς τοῦ εἶναι ἢ κατάργηση «ταξικῶν καὶ φυλετικῶν διακρίσεων λόγω τῶν φρενακῶν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ» καὶ ἐν τέλει ἢ ἄφιξη τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἤδη ὑπάρχοντα μετάνθρωπο ποὺ ἡ δυτικὴ ἰδεολογία τῆς προόδου ἐξαφάνισε¹⁶.

Βέβαια, ἡ πάλι ἀπέναντι στὸ ὑλικὸ στοιχεῖο, ἡ πάλι ἐνάντια στὸ σῶμα, ἡ δυσανεξία, δὲν εἶναι γέννημα τῆς ὕστερης νεωτερικότητος μήτε τῆς μετα-νεωτερικότητος καὶ ὅπωςδήποτε οὔτε τῆς νεωτερικότητος. Πρόκειται γιὰ διαδικασία ἢ ὁποῖα ξεκινᾷ ἀπὸ πολὺ νωρὶς στὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ πολιτισμοῦ. Στὸν δὲ χῶρο τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐμφανίζεται μὲ ἔνταση στὴ διδασκαλία τῆς αἵρεσης τοῦ μονοφυσισμοῦ, ἀλλὰ καὶ στὸ ἀντίπαλο δέος του, ποὺ ὑπῆρξε ἡ αἵρεση τοῦ δυοφυσισμοῦ. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ὑποτίμηση καὶ ἐνοχοποίηση τῆς ὕλης καὶ ἐξαιρέτως τοῦ σώματος, πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπηγεῖ τὶς ἰδέες τοῦ γνωστικισμοῦ, τοῦ μανιχαϊσμοῦ καὶ τοῦ παραμορφωμένου Ἰουδαϊσμοῦ, ἀποκαλύπτει τὸν κοινὸ ἠθικισμὸ τῶν διαφορετικῶν ἕως καὶ ἄκρως ἀντιθέτων μορφῶν τῆς αἵρεσης, ἢ ὁποῖα ἀδυνατεῖ νὰ ἀποδεχθεῖ ὅτι «Θεὸς ἀνθρώπῳ μείγνυται». Ἀδυνατεῖ δηλαδὴ νὰ δεχθεῖ ὅτι ὁ «ὑψηλός» δημιουργὸς μπορεῖ νὰ κοινωνήσῃ καὶ κυρίως νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ ὑποδεέστερο δημιούργημα, στὸ ὁποῖο ἡ ἁμαρτία μοιάζει νὰ συν-ιστᾷ ὄντολογικὸ στοιχεῖο τῆς «πεπτωκυίας» ἀνθρωπίνης φύσεως¹⁷.

15. Βλ. σχετικὰ Μ. Ο'Gieblyn, *God, Human, Animal, Machine*, ὁ.π.

16. Βλ. σχετικὰ Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης*, ὁ.π., σ. 26.

17. Βλ. σχετικὰ Χρ. Ἀ. Σταμούλης, «Ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ καὶ ἁμαρτία στοὺς Ἀντιοχειανοὺς Θεολόγους τοῦ 5ου αἰώνα», *Ἄσκηση αὐτοσυνειδησίας*, ἐκδ. Τὸ Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 262-263. Πρβλ. Γ. Μαρτζέλος, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Βασιλείου Σελευκείας καὶ ἡ οἰκουμενικὴ σημασία της*, ἐκδ. Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 169. Ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, σὲ ἓνα ἄκρως ἐνδιαφέρον ἀλλὰ συνάμα καὶ αἰνιγματικὸ κείμενό του, σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Εἶναι ἀνάγκη νὰ προσέχουμε καὶ νὰ μὴν ταυτίζουμε τὴν ἀσθένεια τῆς “πεπτωκυίας” φύσεως μὲ τὴν ἐγγενῆ ἀτέλεια κάθε δημιουργημένης φύσεως. Δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ νοσηρὸ ἢ ἀπαίσιο στὴ “φυσικὴ ἀτέλεια” τῆς δημιουργημένης φύσεως ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ εἰσδύει “ἀπὸ πάνω” ὕστερα ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς πτώσεως. Στὴ φύση πρὶν ἀπὸ τὴν πτῶση, μπορεῖ κανεὶς ἴσως νὰ μιλᾷ γιὰ ἔλλειψη καὶ ἐλαττώματα. Ἀλλὰ στὸν “πεπτωκότα” κόσμον ὑπάρχει κάτι περισσότερο – μιὰ διαστροφή, μιὰ ἐπανάσταση, μιὰ βλασφημία ποὺ προκαλεῖ ἴλιγγο, μιὰ βιαιότητα (violence). Εἶναι ὁ χῶρος τοῦ σφετερισμοῦ», *Δημιουργία καὶ*

Πρόκειται για γεγονός που δημιούργησε μια πολεμική απέναντι στο σώμα, απέναντι στην ύλη, ή ήχῳ τῆς ὁποίας διαπέρασε ὡς ἀστραπή τὴν ἱστορία καὶ ἔφθασε σὲ πολλές περιπτώσεις νὰ δηλητηριάξει τὰ μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ἀκόμη καὶ σήμερα.

Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν ἀπὸ τὸν τέταρτο αἰῶνα καὶ μετὰ, ἀκόμη καὶ σὲ στιγμὲς ἔντονων ἱστορικῶν ὑπογραμμίσεων τῆς ὕλης καὶ τοῦ σώματος, σὲ στιγμὲς ὑπερβολῆς, ὅπως ἡ ἐποχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης, τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς βιολογίας, πάντοτε ἢ σχεδὸν πάντοτε ὑπῆρχε μία ἀνεπαίσθητη ὑποτίμηση τῆς ὕλικότητος καὶ τῆς σωματικότητος, ἢ ὁποία γεννιόταν ἀπὸ τὴν ἐνσυνείδητη ἢ ἀσυνείδητη ρήξη τοῦ ὕλικοῦ μὲ τὸ πνευματικό· μιὰ ὑπόγεια ρήξη, ἢ ὁποία, στὸ ὄνομα τοῦ ὑπερτονισμοῦ τῆς ὕλης ἢ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ, ἀδυνατοῦσε νὰ δεῖ τὸ ὅλον καὶ ὡς ἐκ τούτου διὰ τῆς προσθέσεως ὁδηγοῦσε τὴν κτίση καὶ κυρίως τὸν ἄνθρωπο σὲ μιὰ ὑπουλή ἀφαίρεση, σὲ μιὰ ἐκλεπτυσμένη ἀπο-υλοποίηση στὸ ὄνομα τῆς ὕλης ἢ γιὰ χάρη τῆς ὕλης.

Τοῦτο, ποσῶς ἔχει νὰ κάνει μὲ ὁποιαδήποτε γενίκευση, ἢ ὁποία θὰ ἀδυνατοῦσε νὰ βρεῖ ἐντὸς τῆς ἱστορίας στιγμὲς οὐσιαστικοῦ σεβασμοῦ τῆς ὕλικότητος· στιγμὲς ὑπεράσπισης τῆς ὕλικότητος καὶ τῆς σωματικότητος καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ στιγμὲς δημιουργικῆς ἀνάδειξής τους στὸ σύνολο τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας· στιγμὲς λάμψης τοῦ Ἀρχαιοελληνικοῦ καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, στιγμὲς Ἀναγέννησης καὶ Διαφωτισμοῦ καὶ ὅπωςδῆποτε στιγμὲς ἔξαρσης τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Μέσα σὲ αὐτὲς τὶς ἐποχὲς ὁ ἄνθρωπος προχώρησε, ἐπεξέτεινε τὴν ἀνθρωπινότητά του, δημιούργησε τὸν κόσμο του καὶ ἀνοιξε τὰ ὄριά του.

Λέμε συχνὰ ὅτι ἡ κυριαρχία τοῦ ἄυλου ὀφείλεται στὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν μηχανῶν, τὴν ἐπικράτηση τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς τεχνολογίας, ποὺ ὡς δούρειος ἵππος τρύπησε τὴ σταθερότητα τῆς ἐνυλης ἱστορίας. Καὶ θεωροῦμε πὼς ὅλα αὐτὰ εἶναι γεννήματα τῶν τελευταίων διακοσίων ἐτῶν, ποὺ ἐπιτάχυνε ἡ τελευταία πενητηκονταετία.

ἀπολύτρωση, μετάφρ. Παναγιώτης Κ. Πάλλης, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 97.

Δέν χωρεί καμμία ἀμφιβολία πώς στα ὅρια τῆς ὕστερης νεωτερικότητας¹⁸ βρισκόμαστε ἐνώπιον ἐνὸς περάσματος ἀπὸ τῆ μονοφυστικῆ ὄντολογικῆ δίωξη τοῦ σώματος στὴν τεχνολογικῆ δίωξή του. «Ἄν σύμφωνα μὲ τὸν Φρανσουὰ Ρασπαίγ καὶ πολλοὺς ἄλλους, “Ἡ Ἐπιστήμη εἶναι ἡ μοναδικὴ θρησκεία τοῦ μέλλοντος”», γράφει ὁ Πῶλ Βιρίλιο, «θα πρέπει νὰ συμφωνήσουμε ὅτι αὐτὸς ὁ ἐπιστημονικὸς ἰντεγκρισμὸς σέρνει ἕνα βαρὺ αἰρετικὸ παρελθόν, παραφορτωμένο μὲ γνωστικὰ ὑπολείμματα ποὺ ὀργανώνονται γύρω ἀπὸ τὸ ἐπαναλαμβανόμενο μῖσος γιὰ τὴν ὕλη, ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ὀνομαζόταν θανάτωση τῆς σάρκας – τοῦ ἀνθρώπινου σώματος καί, γενικότερα τοῦ σώματος τοῦ ζωντανοῦ κόσμου»¹⁹.

Πρόκειται γιὰ μίαν δίωξη ποὺ στηρίζεται στὴν ἐπιδίωξη τοῦ εὐκόλου κέρδους, στὴν «εὐκολία» τῶν διαδικασιῶν συναλλαγῆς καὶ διαλόγου τῶν ἀνθρώπων, στὴ διάθεση ὀλοκληρωτικοῦ ἐξουσιασμοῦ καὶ στὴν ἀνάδειξη δύναμης. Πρόκειται γιὰ μιὰ παράδοξη δίωξη ποὺ γίνεται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὁποία θυμίζει τὴ φράση: «ὄλα βαίνουν καλῶς ἐναντίον μας»· μιὰ δίωξη-ἐπιβολή, ποὺ ματαιώνει τὴν ἐνότητα ἐνὸς ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ζεῖ χωρὶς, παρὰ μόνον μὲ μιὰ δίωξη, ἡ ὁποία ἐκβάλλει στὴν ὀριστικὴ καὶ ὀπωσδήποτε ριζικὴ ὑποκατάσταση. Naί, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς τὸ σῶμα σήμερα βρῖσκεται ὑπὸ διωγμὸν, ἀπειλεῖται. Ἐγράφε στὸ 2007, ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Περγάμου κυρὸς Ἰωάννης: «Ἐνα ἄλλο πρόβλημα ποὺ δημιουργεῖ πλέον ἢ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ μὴ σὰς φανεῖ περίεργο, εἶναι ἡ διάσωση τοῦ σώματος. Naί, τὸ σῶμα ἀπειλεῖται. Ἐὰν σκεφτοῦμε βαθύτερα τί συνεπάγεται ἡ πληροφορικὴ, τὸ Διαδίκτυο καὶ ὄλα τα μέσα, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι ἐπικοινωνοῦν πλέον μεταξύ τους, καταλαβαίνουμε ὅτι τὸ μεγαλύτερο θῦμα ὄλου αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Δὲν χρειάζεται πλέον νὰ χρησιμοποιοῦ τὸ σῶμα μου γιὰ νὰ φωνίζω, νὰ πάω στὸ διπλάνο μαγαζὶ νὰ συναντήσω ἐκεῖ τὸ γείτονά μου νὰ φωνίσει

18. Γιὰ τὴν ὕστερη νεωτερικότητα βλ. ἐνδεικτικὰ A. Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, ἐκδ. Stanford University Press, Stanford, California 1991· πρβλ. Ἰω. Πέτρου, *Κοινωνιολογία*, ὁ.π., σσ. 186, 195· X. Τσιρώνης, *Ὁ καταναλωτισμὸς στὴ σύγχρονη Κοινωνικὴ Θεωρία: τομὲς στὸ ἔργο τοῦ Z. Bauman*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2013, σσ. 48-49.

19. Π. Βιρίλιο, *Αὐτὸ ποὺ ἔρχεται*, μετάφρ. Βασίλης Τομανᾶς, ἐκδ. Νησίδες, Ἀθήνα 2004, σ. 20.

καὶ αὐτός. Μπορῶ θαυμάσια μέσῳ τοῦ Διαδικτύου νὰ παραγγείλω τὰ φῶνια, νὰ κάθομαι στὸ σπίτι μου, νὰ ἐπικοινωνῶ μὲ τοὺς γείτονές μου, μὲ τοὺς φίλους μου, χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῦ τὸ σῶμα μου. Χωρὶς τὸ σῶμα αὐτὸ νὰ τὸ ἔχω ὡς μέσο κοινωνίας μὲ τοὺς ἄλλους. Θὰ εἶναι λοιπὸν θῦμα τοῦ πολιτισμοῦ τὸ σῶμα»²⁰. Καὶ σήμερα, αὐτὴ ἡ πρόβλεψη τοῦ Σεβασμιωτάτου, μόλις δεκαἕξι χρόνια πρὶν, μοιάζει νὰ λαμβάνει διαστάσεις κανόνα. Διαλεγόμαστε χωρὶς τὸ σῶμα μας, ἐρωτευόμαστε χωρὶς τὸ σῶμα μας, ἐπικοινωνοῦμε ἐρήμην τοῦ σώματος, ταξιδεύουμε, ξεναγοῦμαστε, φωνίζουμε, ντυνόμαστε, πενθοῦμε, μετέχουμε στὴ λειτουργικὴ ζωὴ χωρὶς τὸ σῶμα μας²¹. Ἡ εἴσοδός μας στὸ διαδίκτυο προϋποθέτει τὴν ἐναπόθεση τοῦ σώματος. Οἱ ἀλλαγές πού ἔχουν ἐπέλθει τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι κατακλυσμιαῖες καὶ τοῦτο διότι ἡ ταχύτητά τους φαίνεται νὰ ξεπερνᾷ τὶς βιολογικὲς καὶ πνευματικὲς ἀντοχὲς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀδύναμος καὶ ἀμήχανος παρακολουθεῖ ὅλα αὐτὰ πού συμβαίνουν «γιά τὸ καλὸ του».

Ὅμως, ὀφείλουμε νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ πειρασμὸς τῆς μηχανῆς καὶ τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ὡς μιᾶς προσπάθειας ὑπέρβασης τῶν ὁρίων τῆς κτιστότητας ἀλλὰ καὶ διευκόλυνσης τῆς ἀνθρώπινης καθημερινότητας, δὲν εἶναι κάτι καινούργιο. Ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ ἐποχὴ ἕως καὶ σήμερα, ἀπὸ τὸν Τάλω ἕως καὶ τὸν Φρανκενστάιν, συναντοῦμε στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ παραδείγματα ἐνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος²². Αὐτὸ πού διαφοροποιεῖ τὸ παρελθὸν ἀπὸ τὸ παρὸν

20. Βλ. σχετικὰ, Ἰωάννη (Ζηζιούλα), Μητροπ. Περγάμου, «Ὁρθοδοξία καὶ σύγχρονος πολιτισμὸς», *Ἀντίφωνο* (Νοέμβριος 2007), σ. 11, <https://antifono.gr/orthodoksia-kai-syγχρονos-politismos/> [18/09/2023]. Πρβλ. Ἄλ. Κατσιάρας, «Ἐπιλεγόμενα. Προπατορικὸ ἀμάρτημα καὶ τεχνικὸ πνεῦμα», *Θεολογία* 91, 1 (2020), σ. 199: «Στὴ σύγχρονη τεχνολογία ἐμφανέστατη εἶναι πλέον ἡ ἀσώματη ἐπικοινωνία, ἡ δλοένα καὶ περισσότερο μὴ ἀναγκαία καὶ ἀπαραίτητη διαμεσολάβηση τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι [...]. Ἡ παθητικότητα ριζώνει, ἡ σωματικὴ ἀδιαμεσολάβητη ἐπικοινωνία ἀποθαροῦνεται καὶ ἐν τέλει ἀποκλείεται ἡ διακινδύνευση τῆς συνάντησης, τῆς σχέσεως. Τὸ σῶμα καθίσταται περιττό, ἴσως καὶ ἄχρηστο».

21. Βλ. σχετικὰ Χρ. Ἄ. Σταμούλης, *Ἔρως καὶ θάνατος. Δοκιμὴ γιὰ ἕναν πολιτισμὸ τῆς σάρκωσης*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019, σσ. 204-212. Πρβλ. Ἄλ. Κατσιάρας, «Εἰσοδικόν. Τὸ τεχνολογικὸ μέσο εἶναι ἡ ἔκφραση ἐνὸς σκεπτικοῦ;», *Ἐφημέριος* 72, 5 (2023), σσ. 3-6.

22. Βλ. σχετικὰ Π. Παναγιωτόπουλος, «Χριστιανικὴ τεχνολογία καὶ σύγχρονη τεχνολογία: Ἡ τιμὴ ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον νὰ διαβαίνει», *Θεολογία* 91, 3 (2020), σσ. 63-65. Πρβλ. Χρ. Μαλεβίτσης, «Ἡ πρόκληση τῆς τεχνολογίας», *Εὐθύνη* 115 (1981), σσ. 400-401· Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία καὶ νεωτερικότητα...*, ὅ.π., σ. 347 κ.ε.

είναι ή ένταση και ή δυναμική τής εξέλιξης. Ίσως και ή έκρηξη τής βούλησης, ένας κάποιος γιγαντισμός τής, πού φθάνει άρκετες φορές τά όρια τής ιεροποίησης²³. Είναι άποδοχή, ή όποία μās μεταφέρει στην καρδιά μιās μεταθρησκευτικής και άντιθεολογικής έποχής, έντος τής όποίας παρατηρείται «άξιοσημείωτη άποδυνάμωση τοϋ ρόλου τών έπίσημων θρησκευτικων συστημάτων, τών εκκλησιων»²⁴ και ταυτόχρονη άντικατάστασή τους άπο τīs νέες «μυθολογίες»²⁵, πού άνθίσανε στο κενό, πού δημιούργησε ή άποστράγγιση και τó ολοκληρωτικό στέγνωμα τής ύπόστασης τοϋ άνθρώπου εκ μέρους τών ολοκληρωτικων και –ως εκ τούτου– άπάνθρωπων θρησκευτικων έξουσιων. Άλλωστε, όπου ύφίσταται αυτό τó κενό, παρατηρεί ó George Steiner, «ξεπηδούν νέες ζωτικές δυνάμεις και ύποκατάστατα»²⁶. Προκειμένου όμως τó καινούργιο σύστημα νά άποκτήσει «τó στάτους μιās μυθολογίας», όφείλει νά πληροί όρισμένες προϋποθέσεις. Πρώτα άπ' όλα νά έχει «σφραγίδα τής καθολικότητας»²⁷. Τουτέστιν, νά επιββαιώσει τó νέο σύστημα πώς ή «προτεινόμενη άνάλυση τής άνθρώπινης συνθήκης –τής ιστορίας μας, τοϋ νοήματος τής ζωής... και τών περαιτέρω προσδοκιων μας– έχει καθολική ισχύ». Πράγμα πού σημαίνει ότι, με αυτήν τήν έννοια, «μιά μυθολογία είναι μιá πλήρης εικόνα τοϋ “άνθρώπου μέσα στον κόσμο”»²⁸. Κατά δεύτερο λόγο, νά έχει μιá σειρά κανονιστικων κειμένων, πού θα έπιτρέπουν τήν άνάδειξη τής «όρθοδοξίας» και τής «αίρεσης»²⁹, και κατά τρίτο λόγο νά αναπτύξει «δική του γλώσσα, δικό του χαρακτηριστικό ιδίωμα, δικές του έμβληματικές εικόνες, σημαίες, μεταφορές, δραματικά σενάρια», αλλά και μιá σειρά «θεμελιωδων χειρονομιων, τελετουργιων και συμβόλων»³⁰.

23. Π. Παναγιωτόπουλος, «Χριστιανική τεχνολογία και σύγχρονη τεχνολογία...», ό.π., σ. 76.

24. G. Steiner, *Νοσταλγία τοϋ άπολύτου*, μετάφρ. Παλμύρα Ίσμουρίδου, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2007, σ. 11.

25. G. Steiner, *Νοσταλγία τοϋ άπολύτου*, ό.π., σ. 13.

26. G. Steiner, *Νοσταλγία τοϋ άπολύτου*, ό.π., σ. 12.

27. G. Steiner, *Νοσταλγία τοϋ άπολύτου*, ό.π., σ. 13.

28. G. Steiner, *Νοσταλγία τοϋ άπολύτου*, ό.π., σ. 14.

29. G. Steiner, *Νοσταλγία τοϋ άπολύτου*, ό.π., σσ. 14-15.

30. G. Steiner, *Νοσταλγία τοϋ άπολύτου*, ό.π., σ. 15.

Ἔχω τὴν αἴσθηση πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ συγκεντρώνουν στὴν ἐποχὴ μας οὐκ ὀλίγα συστήματα. «Μυθολογίες», πὸ ἀποδεικνύουν τὸ πόσο πολὺ ὁ ἄνθρωπος σήμερα, περισσότερο ἴσως ἀπὸ ποτέ, διψᾷ γιὰ «ἐγγυημένη προφητεία»³¹. Διψᾷ δηλαδὴ γιὰ νέες θρησκείες, γιὰ μιὰ «θεολογία τῆς ὑποκατάστασης», πὸ παρ' ὅτι διακρίνεται γιὰ τὴν ἔντονη ἀντιθρησκευτικότητά της, ἢ ἐξ αἰτίας αὐτῆς, ἀναπτύσσει δομές καὶ δραστηριότητες πὸ φέρουν πάντοτε πάνω τους «τὰ σημάδια τοῦ θεολογικοῦ παρελθόντος»³².

Αὐτὸ δικαιώνει τὸν «καταραμένο» προφήτη Ἄρθουρο Ρεμπώ, πὸ σὲ μιὰ ἀντίστοιχη ἐποχῇ, ἑκατὸν πενήντα χρόνια πρὶν, καταδίκασε τὸν ἐπιστημονικὸ δογματισμὸ, τουτέστιν τὸν νέο φονταμενταλιστικὸ μεσσιανισμό, μὲ τὸ ἰσχυρότερο ὄπλο πὸ διαθέτει ὁ κάθε «καταραμένος»: τὴν εἰρωνεία καὶ τὸ σαρκασμὸ: «Ἄ! ἡ ἐπιστήμη! Ἄλλαξε τὰ πάντα. Γιὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχῇ, καταφυγὴ μας εἶναι ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία – τὰ γιαιτροσόφια καὶ οἱ διασκευὲς τῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν. Καὶ οἱ διασκεδάσεις τῶν πριγκίπων καὶ τὰ παιχνίδια πὸ ἀπαγόρευαν στοὺς ἄλλους! Γεωγραφία, κοσμογραφία, μηχανικὴ, χημεία!... Ἐπιστήμη, ἡ νέα ἀριστοκρατία! Ἡ πρόοδος. Ὁ κόσμος πάει μπροστά! Δὲν περιστρέφεται λοιπόν;»³³.

Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς αὐτῆς τῆς νέας προκλήσεως, διαμορφώθηκε ἡ «τρέχουσα τυπολογία τῶν τοποθετήσεων ἀπέναντι στὶς ἐξελίξεις αὐτές», ἡ ὁποία, ὅπως σημειώνεται, «περιλαμβάνει κατὰ βάσιν δύο κατηγορίες: α) τοὺς τεχνικο-αισιόδοξους, καὶ β) τοὺς τεχνικο-απαισιόδοξους. Στὸ συμβιωτικὸ μοντέλο ἀνθρώπων καὶ μηχανῶν τῆς πρώτης κατηγορίας, προσδοκᾶται ἕνα καλύτερο μέλλον ἀπὸ τὴν τεχνολογία, στὸ ὁποῖο θὰ ἐνσωματωθοῦν τὰ προϊόντα της ἀρμονικά, θὰ δημιουργηθοῦν νέες θέσεις ἐργασίας, μὲ λιγότερα ἀτυχήματα, καλύτερη ποιότητα ζωῆς κ.λπ. Στὴν πρὶν ριζοσπαστικὴ τῆς ἐκδοχῆς, αὐτὴ ἡ αἰσιοδοξία προσεγγίζει τὸ μετανθρωπιστικὸ (post-human) ἰδεῶδες τῆς ἀνθρώπινης “ἐνίσχυσης”. Σὲ αὐτὸ οἱ ἀνθρώπινες δραστηριότητες μηχανοποιοῦνται καὶ προσβλέπεται ἡ ὑβριδικὴ ἰκανότητα τῶν

31. G. Steiner, *Νοσταλγία τοῦ ἀπολύτου*, ὁ.π., σ. 18.

32. G. Steiner, *Νοσταλγία τοῦ ἀπολύτου*, ὁ.π., σ. 16.

33. A. Rimbaud, *Μιὰ ἐποχὴ στὴν κόλαση*, μετάφρ. Χρ. Λιοντάκης, ἐκδ. Γαβριηλίδη, Ἀθήνα 2011, σσ. 25-27.

άνθρώπων-μηχανών, χάριν γενικής ευημερίας και άτομικης ενίσχυσης· με άλλα λόγια, πρόκειται για ένα έντονα ατομικιστικό πρότυπο, δομημένο πάνω στην ανταγωνιστικότητα. Από την άλλη πλευρά, οι εκπρόσωποι της τεχνικο-απαισιοδοξίας αντιμετωπίζουν το ίδιο μέλλον με όρους δυστοπίας: οι κοινωνικές σχέσεις θα υποβαθμίζονται, οι γνωστικές μας ικανότητες θα ατροφήσουν, νέες ανισότητες θα αναδυθούν³⁴, οι δημοκρατικοί θεσμοί θα κινδυνεύσουν κ.λπ., έως την αναπόδραστη κατάρρευση του πολιτισμού μας. Η άκραία έκδοχή αυτής της τάσης είναι ο *Βιοσυντηρητισμός*, ο οποίος αρνείται τις ριζικές τεχνολογικές αλλαγές, χάριν της υπεράσπισης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της διατήρησης της αίσθησης της ανθρώπινης ζωής ως δώρου και της δυνατότητας να παραμείνουμε οι συγγραφείς της δικής μας ζωής. Η αντίληψη που κατά βάση επικρατεί “βλέπει” ότι το μέλλον θα βρει τους ανθρώπους σε συνεργασία με τις μηχανές [...]»³⁵.

Και το ερώτημα, που τίθεται ύστερα από μια τέτοια πρώτη περιγραφή, παραπέμπει ευθέως στον γενικό τίτλο του Συνεδρίου μας. Ποιά μπορεί, δηλαδή, να είναι η πορεία της Θεολογίας εντός αυτού του νέου περιβάλλοντος που έχει ήδη διαμορφωθεί; Είμαι της γνώμης πως οποιαδήποτε απόδραση, είτε σε μια κάποια πρωτολογία, είτε στην αντίστοιχη έσχατολογία, που θα αγνοεί την ιστορία και τον πολιτισμό, προδίδει τον ίδιο τον πυρήνα του Εὐαγγελίου, που συμποσοῦται στη

34. Βρισκόμαστε ενώπιον μιᾶς ἀκόμα διαδικασίας ἀντικατάστασης. Τὴ θέση τῶν ἀναξιοπαθόντων, τῶν τσαλακωμένων καὶ διαλυμένων τοῦ κόσμου, ποὺ ἀποτελοῦν, καθὼς λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τὶς ἅγιες τράπεζες μιᾶς ζωῆς πραγματικὰ καινῆς, φαίνεται πὼς λαμβάνουν σήμερα οἱ εὐποροὶ καὶ οἱ ἰσχυροί, οἱ «ἅγιες τράπεζες» τοῦ μετανθρωπισμοῦ καὶ τοῦ υπερανθρωπισμοῦ, ποὺ θὰ μπορούν νὰ μοιράζονται τὰ «ἀγαθὰ», τὰ «προϊόντα» μιᾶς τέτοιας προσπάθειας. Καὶ τοῦτο διότι ἡ οἰκονομικὴ ἀδυναμία τῶν πτωχῶν θὰ κάνει τὴν πρόσβασή τους σὲ αὐτὰ ἀνέφικτη. Γράφει σχετικὰ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «Ὅταν οὖν ἴδῃς πένητα πιστόν, θυσιαστήριον ὄραν νόμιζε· ὅταν ἴδῃς πτωχὸν τοιοῦτον, μὴ μόνον μὴ ὑβρίσης, ἀλλὰ καὶ αἰδέσθητι· κἂν ἕτερον ἴδῃς ὑβρίσαντα, κώλυσον, ἄμυνον. Οὕτω γὰρ δυνήσῃ καὶ αὐτὸς τῷ Θεῷ ἴλεων ἔχειν καὶ τῶν ἐπηγγελημένων ἐπιτυχεῖν ἀγαθῶν ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς» (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Β΄ Κορ.* 20, PG 61, 539-40.) Πρὸβλ. π. Μιχαὴλ Tishel, *Τὸ ἐξαίφνης* στὶς πρὸς Ῥωμαίους Ὀμιλίαι τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου (διδακτορικὴ διατριβὴ ποὺ ὑποβλήθηκε στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη 2022, σ. 261.

35. Π. Παναγιωτόπουλος, «Χριστιανικὴ τεχνολογία καὶ σύγχρονη τεχνολογία...», ὁ.π., σ. 70.

φράση: «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν»³⁶, φράση ποὺ εἰσηγείται ἕναν πολιτισμὸ τῆς σαρκώσεως, τουτέστιν τῆς κενώσεως καὶ τῆς προσλήψεως³⁷. Εἶναι γεγονός ποὺ ὀδηγεῖ στὴ διαπίστωση πὼς ἡ θεολογία δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἀπέναντι στὴν ἐξέλιξη, τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὸν πολιτισμὸ. Καὶ δὲν πρέπει, διότι ἡ κίνηση καὶ ἡ ἀλλαγὴ ἀποτελοῦν συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Μάλιστα, ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὁ δεῦτερος πολιοῦχος τῆς πόλεως τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ ἔμφαση σημειώνει ὅτι τὸ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τοῦ κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸν κάνει νὰ μοιάζει μὲ τὸν Θεὸ εἶναι ἡ δημιουργικότητα, ποὺ εὐθέως συνδέεται μὲ τὸ «αἰσθητικόν»³⁸. Ἐξ αἰτίας τοῦ σώματος, ἢ καλύτερα ἐξ αἰτίας καὶ τοῦ σώματος, τὸ κατ' εἰκόνα τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὑπέρτερο –«μᾶλλον»– τοῦ κατ' εἰκόνα τῶν ἀγγέλων. Γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ τεχνολογία εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ δημιουργικοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμῳ³⁹. Αὐτὸ βέβαια δὲν καθιστᾶ τὰ ἔργα τῆς τεχνολογίας οὐδέτερα⁴⁰.

36. Ἰω. 1, 14.

37. Βλ. σχετικὰ Χρ. Α. Σταμούλης, *Ἔρωσ καὶ θάνατος... ὁ.π.*: πρβλ. Στ. Χ. Τσομπανίδης, *Ἦπερ τῆς Οἰκουμένης. Μελέτες γιὰ τὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση... ὁ.π.*, σσ. 495-509.

38. «Ἐτι γε μὴν καὶ τὸν ἀόρατον τοῦ νοῦ λόγον οὐ μόνον ὑπ' ἀκοῆς αἰσθησιν γίνεσθαι ἀέρα ἐννημμένον, ἀλλὰ καὶ καταγράφεσθαι καὶ μετὰ σώματος καὶ διὰ σώματος ὄρασθαι, παρέσχε τοῖς ἀνθρώποις μόνοις ὁ Θεός, πρὸς πίστιν ἐνάγων διαρκῆ τῆς τοῦ ἀνωτάτου λόγου σαρκὸς ἐπιδημίας τε καὶ ἐμφανείας ὧν οὐδὲν οὐδαμῶς μέτεστιν ἀγγέλοις» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Κεφάλαια ἑκατὸν πεντήκοντα. Φυσικὰ καὶ θεολογικά, ἠθικά τε καὶ πρακτικὰ καὶ καθαρτικὰ τῆς βαρλααμίτιδος λύμης, Συγγράμματα*, Π. Χρήστου (ἐκδ.-ἐπιμ.), τόμ. Ε', ἐκδ. Καραμάνος, Θεσσαλονίκη 1992, § 63, σ. 72).

39. «Μόνον γὰρ ἡμεῖς τῶν κτισμάτων ἀπάντων πρὸς τῷ νοερῷ τε καὶ λογικῷ καὶ τὸ αἰσθητικὸν ἔχομεν ὁ τῷ λογικῷ συνημμένον εἶναι πεφυκός, τεχνῶν τε καὶ ἐπιστημῶν καὶ γνώσεων ἐξεῦρε πολυειδέστατον πληθύν. Γεωργεῖν τε καὶ οἰκοδομεῖν, καὶ προάγειν ἐκ μὴ ὄντων, εἰ καὶ μὴ ἐκ μηδαμῶς ὄντων (τοῦτο γὰρ Θεοῦ), μόνῳ παρέσχε τῷ ἀνθρώπῳ» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Κεφάλαια ἑκατὸν πεντήκοντα... ὁ.π.*, σ. 71). Πρβλ. Χρ. Α. Σταμούλης, *Κάλλος τὸ ἅγιον. Προλεγόμενα στὴ φιλόκαλη αἰσθητικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2004, σσ. 205-209· πρβλ. Chr. A. Stamoulis, *Holy Beauty. Prolegomena to an Orthodox Philokalic Aesthetics*, μετάφρ. Norman Russell, ἐκδ. James Clarke & Co., Cambridge 2022, σσ. 130-133.

40. Βλ. Ἀλ. Κατσιάρας, «Ἐπιλεγόμενα. Προπατορικὸ ἁμάρτημα καὶ τεχνικὸ πνεῦμα», ὁ.π., σ. 213· πρβλ. Π. Παναγιωτόπουλος, «Χριστιανικὴ τεχνολογία καὶ σύγχρονη τεχνολογία», ὁ.π., σ. 60: «Ὅσο καὶ ἂν θέλουμε νὰ θεωρήσουμε τὴν τεχνολογία ὡς ἠθικὰ οὐδέτερη καὶ νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἀξία της ἀπὸ τὸν τρόπο χρήσης της, ἡ πραγματικότητα δείχνει πὼς ἡ παρουσία της στὴ ζωὴ μας ἐπηρεάζει τὴ νοοτροπία καὶ τὴ συμπεριφορὰ μας».

Όπως οὐδέτερος δὲν εἶναι μήτε ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὰ δημιουργεῖ καὶ στὴ συνέχεια τὰ χρησιμοποιεῖ. Πρόκειται γιὰ ὃν ποὺ κινεῖται ἀνάμεσα στὴν τελειώσή του καὶ τὸν μηδενισμό του. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ ἔργα του. Τόσο τὰ ἔργα τῆς τεχνολογίας ὅσο καὶ ὅλη ἡ δημιουργία, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς κτιστῆς ἐνέργειας τοῦ κτιστοῦ ἀνθρώπου, ἐμπεριέχουν μέσα τους τὴ δυνατότητα τῆς ἀλλοίωσης· τῆς καλῆς ἢ τῆς κακῆς.

Καὶ ἐδῶ εἰσβάλλει ἐπιτακτικὰ στὴ συζήτηση τὸ θέμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ὁρίων της. Γιὰ χρόνια στὸν χῶρο τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἰσχυριζόμεσταν ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπόλυτη, ἀγνοώντας τὴ σχετικότητά της. Μιὰ σχετικότητα ἢ ὁποῖα συνδέεται μὲ τὴν κτιστότητα. Σήμερα εἶναι περισσότερο ἀπὸ ποτὲ σαφές, πῶς ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀκτίστου εἶναι ἡ μόνη ἀπόλυτη ἐλευθερία. Ὁ Θεὸς δὲν γνωρίζει τὸ κακό. Καὶ θέλω νὰ κάνω καθαρὸ ἐδῶ τὸ γεγονὸς πῶς ὁμιλῶ γιὰ τὴν ὄντολογικὴ καὶ ἐξ ἅπαντος ὄχι τὴ γνωσιολογικὴ ἀγνωσία· ὅπως βεβαίως μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ εὐθύνη τῆς ἐπιλογῆς στὰ ὅρια τῆς δημιουργικότητος ἀνήκει στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς εἶναι ἀνεύθυνος ὑπεύθυνος αὐτῆς τῆς πραγματικότητος, καθ' ὅτι ἀναλαμβάνει τὸ ρίσκο τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου – τοῦ κτιστοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ τὸ ρίσκο, ἅς τὸ πῶ εὐλογημένο ρίσκο, διατρέχει τὸ σύνολο τοῦ τρόπου μας. Ἴσως νὰ εἶναι τελικὰ αὐτὸ τὸ ρίσκο, τὸ ὁποῖο αὐξάνει τὴν εὐθύνη καὶ κάνει τὸν ἄνθρωπο νὰ μοιάζει μὲ τὸν Θεό.

Τί μπορεῖ ὅμως νὰ κάνει ἡ Θεολογία; Μπορεῖ, καὶ τούτῃ εἶναι ἡ μεγάλη εὐθύνη της, νὰ ἀναλάβει τὸ ρίσκο καὶ νὰ διαλεχθεῖ μὲ τὸ καινούργιο, ἐντὸς τῆς δημόσιας πλατείας καὶ ἐκεῖ νὰ κηρύξει ἀνένδοτο ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅπωςδήποτε ὑπὲρ ἑνὸς θεοκεντρικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος δείχνει συνεχῶς καὶ μὲ ἔμφαση τὴν ἀνάγκη τοῦ μυστηρίου τῶν ἐσχάτων, τὸ ὁποῖο κομίζει νόημα γιὰ τὸ ἐδῶ καὶ τώρα. Γιὰ ἐκεῖνο τό «ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς», τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ μετατραπεῖ, χωρὶς ἀλλαγὴ νοήματος ἀλλὰ γιὰ λόγους ἔμφασης, σὲ «ὡς ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ». Καὶ ἅς μὴ ξεχνᾶμε ἐν τέλει ὅτι τὸ τεχνικὸ πνεῦμα εἶναι γέννημα τῆς δημιουργικότητος ἢ συμποσοῦται στὴ δημιουργικότητα, ἢ ὁποῖα προφανῶς καὶ τὸ ὑπερβαίνει. Συνεπῶς τὸ θέμα εἶναι ἡ ἐπανασύνδεση τῆς ἀνθρώπινης δημιουργικότητος μὲ αὐτὸ ποὺ τὴν ξεπερνᾶ καὶ εἶναι ἐξ ἅπαντος τὸ ἀρχέτυπο πρὸς τὸ ὁποῖο ἡ εἰκόνα βλέπει καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει, ἀναπνέει καὶ

ἐλπίζει. Ἐὰν ἡ δημιουργικότητα, ἡ τέχνη καὶ ἡ τεχνολογία μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν στὸν μηδενισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς εἶναι καὶ οἱ μόνες δυνάμεις ποὺ μποροῦν νὰ τὸν στρέψουν στὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ του⁴¹. Γι' αὐτὸ ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, ὅταν ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο *τέχνη*, ἐνῶ ὅταν ὁμιλεῖ γιὰ τὴν ἐνέργεια τοῦ διαβόλου χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο *κακοτεχνία*. Ἡ τέχνη ποιεῖ τὴν ἐνότητα ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν ἀμερίστῳ καρδία, ἐνῶ ἡ κακοτεχνία, τὴν ὁποία καλεῖ τοὺς πιστοὺς ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος νὰ ἀποφεύγουν («φεύγετε οὖν τὰς κακοτεχνίας καὶ ἐνέδρας τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, μήποτε θλιβέντες τῇ γνώμῃ αὐτοῦ ἐξασθενήσετε ἐν τῇ ἀγάπῃ· ἀλλὰ πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθε ἐν ἀμερίστῳ καρδία»), συμπαραλιάζει τὸ σῶμα καὶ τὸ ὀδηγεῖ στὴν τελικὴ νέκρωσή του. Γράφει ὁ Νίκος Ματσούκας: «Δαιμονισμὸς εἶναι ἄρνηση τῆς ζωῆς ἢ καλύτερα ἄρνηση τῆς δημιουργικῆς τελείωσης. Γι' αὐτὸ τὸν συναντᾶμε μονάχα στὴν ἐλεύθερη καὶ προσωπικὴ ζωῇ. Οἱ λίθοι, τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ὅπως καὶ οἱ ἠλεκτρονικὲς μηχανές, δὲν μποροῦν νὰ γίνουν δαιμονισμένα. Ὁ δαιμονισμὸς ἀρνεῖται τῇ ζωῇ καὶ συνάμα ἐπιζητεῖ τὴν καταστροφὴ τῆς ἢ τὴν ἐπάνοδο τῆς ζωῆς στὸ μηδέν [...]. Ἡ ἀποτυχία τῆς δημιουργικῆς τελείωσης ἀνοίγει τὴν πόρτα πρὸς τὸ δαιμονισμό, χωρὶς ἢ ἴδια καθεαυτὴν νὰ εἶναι ὁ δαιμονισμὸς. Ἐν τούτοις ἢ ἀποτυχία αὐτὴ κάνει τὸν ἄνθρωπο εὐάλωτο, γιατί χάνει τὶς ρίζες του. Περιφέρεται στὸν κόσμον τῆς ἀνίας, τῆς πλαδαρότητας καὶ τῆς στασιμότητας. Ὁρθώνεται ἔτσι ὁ “φαντασματικὸς” κόσμος τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς ἀπομόνωσης. Τότε πρέπει νὰ βρεθοῦν ὑποκατάστατα. Κι ὅταν αὐτὸ ἢ δὲν γίνε, ἢ ἂν γίνε καὶ δὲν ἔχει ἀποτελεσματικότητα, ἢ κίνηση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν καταστροφὴ προδιαγράφεται ἐπικίνδυνα [...]. Ὁ ἄνθρωπος φθονεῖ ἢ μισεῖ, ὅταν χάσει τὸν δημιουργικὸ του ρόλο. Τότε χάνεται ἢ ματαιώνεται τὸ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ»⁴².

Καὶ ἐπανέρχομαι: εἶναι ἔτοιμη ἡ Θεολογία καὶ συνεπῶς ἡ Ἐκκλησία νὰ ὑποδεχθοῦν ἕναν τέτοιο ἄνθρωπο καὶ ἕναν τέτοιο κόσμον; Ὑπάρχει

41. Βλ. Χρ. Α. Σταμούλης, *Κάλλος τὸ ἅγιον. Προλεγόμενα στὴ φιλόκαλη αἰσθητικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας*, ὁ.π., σσ. 171-173. Πρβλ. Chr. A. Stamoulis, *Holy Beauty. Prolegomena to an Orthodox Philokalic Aesthetics*, ὁ.π., σσ. 108-110.

42. Ν. Ματσούκας, *Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 76-77.

δυνατότητα ανταπόκρισης στις βασικές αλλαγές του τρόπου μας; Υπάρχει τρόπος διακονίας του καινούργιου; Έχουμε πραγματική διάθεση συμβολής στην αναίρεση της όποιας ματαίωσης –άμεσης ή έμμεσης δὲν ἔχει καμμία σημασία– της ἀνθρωπινότητας; Μποροῦμε ἀκόμη καὶ σήμερα νὰ ὑποστηρίξουμε τὸ μυστήριο τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἑνὸς πολιτισμοῦ τῆς σαρκώσεως ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα τῆς σχέσεως; Εἶναι ἱκανὸς ὁ πολιτισμὸς τῆς σαρκώσεως στὰ ὅρια τῆς ὑπαρξιακῆς καὶ ὄντολογικῆς του εὐρυχωρίας νὰ χωρέσει τὸ καινούργιο; Νὰ τὸ προσλάβει καὶ νὰ τὸ μεταμορφώσει; Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ προσλάβουμε ξανὰ τὸ ἀπρόσληπτο; Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ἀρνηθοῦμε τόσο τὴν αὐτοπαράδοσή μας στὴ νοσταλγία χαμένων παραδείσων ὅσο καὶ τὴν ἀπόδρασή μας ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ συνεπῶς τὸ μοναδικὸ πεδίο στὸ ὁποῖο τελοῦνται/ διαδραματίζονται τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου; Ἔχει γραφτεῖ ἄλλωστε, καὶ θεωρῶ ὅτι εἶναι δίκαιο, πὼς εἶναι «ἀμαρτία ἢ ἀπουσία ἀπὸ τὸ παρόν»⁴³. Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ὑπερασπισθοῦμε τὸν αἰσθητικὸ ἀνθρώπο, ποὺ φλέγεται γιὰ νόημα καὶ πορεύεται μὲ τὴν πληρότητα τοῦ σώματός του καὶ ὅσα αὐτὸ συνεπάγεται (ἐπιθυμίες, ἔρωτα, αἰσθήσεις, φαντασία, συναισθήματα); Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ἀποδράσουμε ἀπὸ τὸν ἐγκλωβισμό μας σὲ στρεβλές κατανοήσεις τῆς κτιστότητας καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ τῆς θνητότητας⁴⁴ καὶ νὰ μιλήσουμε ξανὰ γιὰ τὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ τοῦ κτιστοῦ στὸ σύνολό του; Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ὀνομάσουμε καὶ μαζὶ νὰ καταγγείλουμε, *expressis verbis*, ἐκείνη τὴν ὑποκρυπτόμενη ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ διάθεση μετανθρωπισμοῦ καὶ κυρίως ὑπερανθρωπισμοῦ, ἢ ὁποῖα προχωρεῖ σὲ μιὰ μαγικὴ θεώρηση τῆς ἀγιότητας; Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ δείξουμε ξανὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς πράξεως μιὰ ἀσκητικὴ καὶ μαζὶ εὐχαριστιακὴ θεώρηση τῆς ζωῆς; Μιὰ ζωὴ, ἢ ὁποῖα κατανοεῖ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ εἶναι δῶρο, μιὰ ζωὴ,

43. «Ἀμαρτία ἢ ἀπουσία ἀπὸ τὸ παρόν. Τὸ ἀστείρευτο ποτάμι ποὺ ἀρδεύει τὰ μέσα μας. Ἀνεβαίνει πολλὲς φορές ἴσαμε τὸ στόμα, ἀλλὰ διστάζει νὰ μιλήσει γιατί σοῦ φαίνεται θ' ἀφήκεις τὴν τελευταία πνοή. Μένουμε στενὰ συνδεδεμένοι στὰ ἐφήμερα μορφώματα. Περισσότερο προσέχουμε τὰ σκουπίδια καὶ ἀπορρίμματα παρὰ τὸ νερό. Ἐπάνω ὅμως στὸ πρόσωπο τοῦ νεροῦ ἐφάπτεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ ζωοποιό» (Ν. Γ. Πεντζίκης, *Τὸ μυθιστόρημα τῆς κ. Ἔρσης*, ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 1992, σ. 15).

44. Γιὰ τὴ νοσηματοδότηση τῆς θνητότητας βλ. Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμὸς. Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο καὶ τεχνητὴ νοημοσύνη*, ὁ.π., σ. 19.

ή όποία στέκεται με ένταση απέναντι στην όποιαδήποτε πλεονεξία, τή μεγάλη άμαρτία τής ιστορικής μας διαχρονίας; Είμαστε έτοιμοι να δοϋμε τόν άσθενή, τόν πάσχοντα άνθρωπο ως μνημείο άπεριορίστου κάλλους και συνεπώς να άπομακρυνθοϋμε από θεωρίες πολυποίκιλων φασιστικων ανθρωπισμων που βρίσκουν στην άρτιότητα τόν όντολογικό πυρήνα του εΐναι⁴⁵; Έάν όχι, πρέπει να αναρωτηθοϋμε έάν μπορεί να υπάρξει εκκλησία δίχως ύλη, έάν μπορεί να υπάρξει νόημα χωρίς ύλη, έάν μπορεί να υπάρξει δημοκρατία χωρίς ύλη. Έκτός έάν μιλάμε για

45. Η άπώθηση του θανάτου, αλλά και τής άσθένειας, τής άρρώστιας, του πάθους, συνιστά στ' αλήθεια άπώθηση τής ΐδίας τής ζωής. Μια θαυμάσια δυνατότητα λειτουργίας στα όρια του αντίποδα μιάς τέτοιας πραγματικότητας, τουτέστιν στον χώρο τής άποδοχής πώς ή θέα του νεκρού προκαλεί τήν κατανόηση τής ζωής, συναντούμε στο έξαιρετικό βιβλίο του Ρ. Gadenne, *Η Φάλαινα*, μετάφρ. Βάνια Χατζάκη, έκδ. Άγρα, Άθήνα 2007. Πρβλ. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Σημειώσεις έκατό ήμερων*, έκδ. Παρατηρητής 1988, σσ. 119-120: «-Εΐσαι κατά τής προόδου, πρόσθεσε κάποιος άλλος γιατρός, με άπόλυτα κατασταλαγμένες ύλιστικές αντίληψεις [...]. -Μās χρειάζεται όλους ένα παιδαγωγικό και μορφωτικό δεύτερο βάπτισμα, ώστε να επανακτήσουμε ή έστω να διατηρήσουμε μέσα μας, στην βαθύτερη αντίληψη του τί είμαστε ως άνθρωποι, τή συναίσθηση του μεγάλου μυστηρίου τής νυκτός, του μη σύμφωνα προς τή φύση συνεχούς αλλά διακοπτόμενου φωτισμού, αγαπώντας κι αγαλιιάζοντας τόν θάνατο, μ' όλο μας τó νου και τήν καρδιά μας, για να μπορέσουμε να ζήσουμε πράγματι έλεύθεροι, άπερίσπαστοι και ήσυχοι. -Και τί σχέση έχουν με τήν εξέλιξη τής ιατρικής, οί τόσο θεωρητικές αυτές και γενικές αντίληψεις σας; -Δέν νομίζετε ότι ό γιατρός είναι δυνατόν να προσανατολισθεί όρθότερα, αν μάθει να κοιτά τόν άσθενή άνθρωπο, τόν άρρωστο, όχι σαν έναν εκπεσόντα έγγυς τών όριων του άχρήστου, τών άπορριμμάτων και σκουπιδιων, αλλά σαν ένα μνημείο άφαντάστου κάλλους, σαν έναν ήρωα όδευόντα προς τήν αποκάλυψη, τής υπεράνω τών ανθρωπίνων μέτρων αληθείας;» Ν. Γ. Πεντζίκης, *Πρός Έκκλησιασμό*, έκδ. ΑΣΕ, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 137: «Τό Πάσχον σώμα, όχι σαν υπό εξέταση αντικείμενο, αλλά σαν ό ΐδιος ό έαυτός μας, μās βοηθεί να αισθανθοϋμε ό ύποστηρικτής τής νοεράς Προσευχής Άγιος» Κυρίλλου Άλεξανδρείας, *Έρμηνεία ή υπόμνημα είς τó κατά Ιωάννην Εϋαγγέλιον* 7, PG 74, 64C: «Και ότι καλόν μέν τó μη άσθενείν εί δέ τις άσθενεί, εύχέσθω ίνα μη άσθένεια αϋτου προς θάνατον γένηται, άλλ' υπέρ τής δόξης του Θεου» Χρ. Ά. Σταμούλης, *Έρωσ και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό τής σάρκωσης, ό.π., σσ. 288-290*. Θ. Τάσης, *Φιλοσοφία τής ανθρωπίνης αναβάθμισης, ό.π., σ. 23*. ΐδιαίτερη σημασία για τά κείμενα του Ν. Γ. Πεντζίκη έχει ένα σχόλιο του π. Βασιλείου Γονιτάκη, στον Πρόλόγο του στο βιβλίο του Ν. Γ. Πεντζίκη, *Όμιλήματα*, έκδ. Άκρίτας, Άθήνα 1992, σ. 12: «Κάναμε τó βίο άβίωτο. Φέραμε τόν έαυτό μας σε χώρο κλειστό, ανήλιο και άνάερο. Γι' αυτό και τά κείμενα αυτά τά “παρεμφερή”, βρίσκονται σε γραφή άδιάβαστη. Εΐναι γραμμένα σ' άλλη έποχή, σ' άλλο χώρο: σ' αϋτόν τόν βαθεία ανθρωπινό και έφετό, από τόν όποιο όμως έκούσια ή ακούσια εκπατριστήκαμε, και ρίξαμε τόν έαυτό μας σε τούτη τήν άλλοδαπή χώρα τής μηχανής και τής μηχανικότητας, όπου όταν κάτι τσαλακωθεί παύει να υπάρχει».

έναν κόσμο ἄδειο ἀπὸ ἄνθρωπο καὶ συνεπῶς ἄδειο ἀπὸ Θεοῦ. «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος»⁴⁶, ἴδε ὁ Θεός· ἐὰν μιλάμε δηλαδὴ γιὰ μιὰ ἀνθρωπολογία –γράφτηκε καὶ ξαναγράφτηκε στὸν χῶρο τῆς Θεολογίας ὅτι ὁ 21ος αἰώνας θὰ εἶναι ὁ αἰώνας τῆς ἀνθρωπολογίας– χωρὶς ἄνθρωπο⁴⁷. Διότι ὁ θάνατος τοῦ ἀνθρώπου εἰσηγεῖται καὶ ἐπιβάλλει καὶ τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀντιστροφή τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ ἐνδὸς Νίτσε, γιὰ παράδειγμα, πὺ ἐν τέλει ἐπιστρέφει στὸ αὐτό· μιὰ ἀντιστροφή πὺ ἐπιβεβαιώνει τὴ σημαντικότητα τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ τοῦ κατ' ὁμοίωσιν. Καὶ τοῦτο διότι ἡ βαθεῖα ἀλήθεια τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ τοῦ κατ' ὁμοίωσιν βρίσκεται στὴ σύνδεση τῆς ζωῆς μὲ τὴν ἀναφορά τῆς μιὰ ἀναφορά πὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς κτιστότητας καὶ ὡς ἐκ τούτου καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἔκπτωση τῆς αὐτοειδωλοποίησης τοῦ αὐτοεικονισμοῦ, ἄλλως αὐτοδοξασμοῦ.

Καὶ τώρα, ἐπιτρέψτε μου νὰ ἐπανέλθω στὴν ἀρχὴ τῆς εἰσήγησής μου. Ἄλλωστε, «τὸ τέλος μου εἶναι στὴν ἀρχή», γράφει ὁ T. S. Eliot, καὶ στὴ συνέχεια «στὸ τέλος μου εἶναι ἡ ἀρχή». Νὰ ἐπανέλθω δηλαδὴ ἐκεῖ ὅπου διὰ τοῦ Πεντζίκη ἔθεσα τὸ θέμα τοῦ πραγματικοῦ καὶ νὰ πῶ ἀμέσως ὅτι, γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, γιὰ τὸν Χριστιανικὸ κόσμο, τὸ πραγματικὸ δὲν εἶναι ἀπρόσωπο πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Γεγονὸς πὺ καλεῖ σὲ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἀπρόσωπο «τί ἐστὶν ἡ ἀλήθεια»⁴⁸ στὸ προσωπικὸ «τίς ἐστὶν ἡ ἀλήθεια»⁴⁹. Τὸ πραγματικὸ, ἡ ἀλήθεια, εἶναι ὁ σαρκωμένος Λόγος, στὸν ὁποῖο κοιτᾶ ὅλη ἡ ἱστορία καὶ στὸν ὁποῖον προσβλέπει τὸ σύνολο τοῦ κτιστοῦ. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ Πατέρα, ὁ ὁποῖος γιὰ νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο δὲν ἔγινε μῆτε ὑπεράνθρωπος μῆτε μετάνθρωπος, ἀλλὰ πραγματικὸς

46. Ἰω.19, 6.

47. Γιὰ τὴ φράση «ἀνθρωπολογία χωρὶς ἄνθρωπο» βλ. Κ. Παπαϊωάννου, *Ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἴσκιος του. Ἱστορικὴ συνείδηση καὶ ἀνθρωπολογία στὸν 20ῦ αἰῶνα*, ἐκδ. Ποντίκι, Ἀθήνα 2013, σ. 9· πρβλ. Ἀ. Λάζος, «Ἡ σκιά τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου στὸ τοπίο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ», *Ἠθικὴ* 16-17 (2023), σσ. 26-38, <https://doi.org/10.12681/ethiki.33674> [27/09/2023].

48. Ἰω. 18, 38.

49. Βλ. σχετικὰ Ἰω. Γαλάνη, *Βιβλικές, Ἑρμηνευτικὲς καὶ Θεολογικὲς Μελέτες*, BB20, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 389-398.

ἄνθρωπος⁵⁰, πράγμα πού ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα πὼς ἡ λύση δὲν εἶναι ἡ προσφερόμενη ἀπὸ τὰ συστήματα τοῦ νέου ὁράματος ἔξοδος ἀπὸ τὴν ἱστορία, οὔτε βεβαίως τὸ διακηρυσσόμενο τέλος τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἡ τελείωση τῆς ἱστορίας. Ἐκεῖ, ὅπου τὴν ἀνθρωπινότητα δὲν θὰ ὀρίζει ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη, οὔτε ἡ ἔκσταση ἀπὸ τὴν φύση –μιὰ κάποια ἀπόδραση–, ἀλλὰ ἡ εὐχαριστιακὴ ἔκσταση τῆς φύσεως, πού ἀποκαλύπτει τὸ μυστήριο τῆς ἐπέκτασης ὡς ὄντολογία ὑπέρβασης τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου⁵¹.

50. Βλ. σχετικὰ Ἀθ. Γιέφτιτς, «Τὸ περιβάλλον καὶ τὸ πρόσωπο (Προσχέδιο γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου στὸν Ντοστογιέφσκυ)», Εἰσαγωγή στὸ Φ. Ντοστογιέφσκυ, *Οἱ φτωχοί*, ἐκδ. Imago, Ἀθήνα 1983, σσ. 33-34: «“Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο”», παρατηρεῖ ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Ἀθανάσιος Γιέφτιτς, «Καὶ τοῦτο εἶναι ἡ μόνη ἐλπίδα τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Ντοστογιέφσκυ, καὶ εἶναι τὸ μοναδικὸ ἀληθινὰ φιλόνητο κήρυγμα: δὲν ἔχουμε τίποτα ἄλλο νὰ ποῦμε πέραν αὐτοῦ. Ἄς προστεθεῖ καὶ τὸ ὠραιότατο χωρίο τοῦ Ντοστογιέφσκυ “ἡ ὁμορφιὰ θὰ σώσει τὸν κόσμο” ἡ ὁμορφιὰ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ πού δὲν εἶναι σύστημα πού σὲ καταργεῖ ὡς ἄνθρωπο, ὡς πρόσωπο, ὡς ἐλευθερία, ὡς ἀγάπη, ὡς κοινωνία ἐν ἀγάπῃ. Διαφορετικά, ἡ ἐλευθερία χάνει τὸ νόημά της ὅταν αὐτοανακηρυχθεῖ ἀτομικὸς αὐτοσκοπός, ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, ὅταν ἡ ἐλευθερία ἀνακηρυχθεῖ σὲ σύστημα τὸ ὁποῖο δὲν ὑπολογίζει τὸν ἄνθρωπο, τότε αὐτοκαταργεῖται. Αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τῶν “Δαιμονισμένων”, ἡ μοῖρα τοῦ Ρασκόλνικωφ, ἡ μοῖρα ὅλων ἐκείνων πού πῆγαν νὰ βγάλουν τὸν ἄνθρωπο ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸν ὑψώσουν σὲ ὑπεράνθρωπο – θέμα πού ἀνέπτυξε, ὅπως γνωρίζετε, ὁ Νίτσε. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ μείνει ἄνθρωπος, καὶ στὸ Χριστὸ ἔμεινε ἄνθρωπος· γιατί τὸ κάθε σύστημα, πού πάει νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο δημιουργώντας ἕνα γενικὸ ἄνθρωπο, ἕναν ἄνθρωπο πού τὸ πρόσωπό του ἔχει χαθεῖ, εἶναι ἀπάνθρωπο. Γι’ αὐτὸ ἡ μόνη λύση πού εἶχε ὁ Θεὸς καὶ πού εἶναι πράγματι σωτηρία γιὰ τὸν ἄνθρωπο, εἶναι ὁ Χριστὸς ὡς θεᾶνθρωπος». Πρβλ. Χρ. Ἀ. Σταμούλης, *Ἔρωσ καὶ θάνατος. Δοκιμὴ γιὰ ἕναν πολιτισμὸ τῆς σάρκωσης*, ὅ.π., σ. 74.

51. Βλ. σχετικὰ Γ. Θέμελης, *Φωτοσκιάσεις*, Θεσσαλονίκη 1961, σσ. 16-17: «Ἐγὼ ἀγαπῶ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα, / Τὸ τίμιον αἷμα, τ’ ἅγιο σῶμα. / Τὸν ἔρωτα ἐγὼ ἀγαπῶ, τὸ θάνατο. Ἐγὼ ἀγαπῶ τὴ θλίψη [...] / Ἐγὼ ἀγαπῶ τὴ γῆ, / τὴ μάταιη γῆ. / Εἶμαι ἀπὸ γῆ» καὶ Γ. Θέμελης, *Δενδρόκηπος καὶ ἄλλα ποιήματα. Ἐπιλεγμένα ποιήματα*, «Ἡ Μόνα παίζει Vii: Μεταμφιέσεις», Εἰσαγωγή, Ἐπιλογή, Ἐπιμέλεια Πέτρος Γκολίτσης, Ἐπίμετρο Χρῆστος Μαλεβίτσης, ἐκδ. Ρώμη, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 274: «Μέσα σὲ κάθε σῶμα παίζει ὁ Θεός [...] / Μὲ φῶς παίζει καὶ σκότος, μὲ θάνατο. Ὁμόσαρκε, / Ὁμαιμε». Πρβλ. Ἐ. Κιτσοπούλου, *Γιώργος Θέμελης. Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ σώματος*, ἡ ἐκδοχὴ τοῦ προσώπου, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 32: «Κοιτάζοντας γύρω του βλέπει ἀνθρώπους πού ἔχασαν τὸ σῶμα τους, πού ἔγιναν σκιές, ἢ ὑπάρχουν μ’ ἕνα φτενὸ κορμὶ λειψό. Ἄν δὲν ὑπάρχει τὸ πολύτιμο σῶμα, δὲν μποροῦν νὰ ἀγαπήσουν, δὲν μποροῦν νὰ πεθάνουν οἱ ἄνθρωποι. Μόνο μὲ ζωντανὸ ἀκέραιο σῶμα μποροῦν νὰ ζήσουν, νὰ πεθάνουν καὶ ν’ ἀναστηθοῦν. Ἀντιλαμβάνεται ξαφνικὰ ὅτι γύρω του ἔχουν ἀλλοιωθεῖ τὰ πάντα, ξεπεσμὸς καὶ ἐξευτελισμὸς τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τῶν πραγμάτων. Τοῦ Ἁγίου σώματος, ὅπως τὸ πίστευε αὐτός, καὶ τῶν ἱερῶν πραγμάτων καὶ οὐσιαστικῶν συμβόλων».

Γι' αυτό, τόσο η θεολογία όσο και η Έκκλησία δεν μπορούν και δεν πρέπει να σταθούν απέναντι στην αλλαγή και στην εξέλιξη, την έπιστήμη και τις ανακαλύψεις του ανθρώπου. Έξ άπαντος δεν πρέπει λειτουργήσουν με τη μορφή σέκτας και να μετακινηθούν στο περιθώριο της ιστορίας⁵². Δεν είναι υποχρεωμένες όμως και να υποκύψουν δίχως όρους ενώπιον τούτης της «αναπαράστασης»⁵³. Και τούτο διότι τό «κενό» «δεν καταπίνει τὰ πάντα, ἀλλὰ ἡ δύναμή του ξεπερνάει τὴ συνήθη φαντασία» και αποδεικνύει πώς «τόσο ἡ συμπαγῆς χυδαιότητα όσο και ἡ ὑποτιθέμενη αἰθέρια κομψότητα ἔχουν σχέση ζωτική και θανάσιμη» μαζί του⁵⁴. Ἡ συζήτηση –συνεπῶς– ὀφείλει να στοχεύει στην ἐνίσχυση τῆς δημιουργικότητας και τὴν κριτική θέαση τῶν ὑπερβολῶν τῆς τῆ διαφύλαξη τοῦ νοήματος και τῆ στήλιτευση τῆς κάθε ἀπροϋπόθετης ἀποδοχῆς και ἀνέξοδης θριαμβολογίας, ἀλλὰ και τῆς κάθε δομικῆς ἀπαισιοδοξίας τῆ συμβολῆ στὴ δημιουργία ἐνὸς ἀνανεωμένου μαζί⁵⁵. «Δὲν πηγαίνουμε πιδ μακριά. Πηγαίνουμε ἀλλοῦ πάνω στὸν ἴδιο δρόμο», γράφει ὁ Κώστας Ἀξελός⁵⁶, ὅπου ὁ

52. Βλ. Στ. Γιαγκάζογλου, *Θεολογία και νεωτερικότητα*, ὁ.π., σ. 351.

53. «Αὐτὴν τὴν –αἰνιγματική– ζωὴ δὲν πρέπει να τὴν κατανοήσουμε στὸ πρότυπο τοῦ θεάτρου και να τὴ δοῦμε σὰν θεάτρο τῶν λάμπων και τῶν σκιῶν, σὰν θεάτρο στὸ ὁποῖο βασιλεύουν οἱ ἀναπαραστάσεις. Ἡ ἀναπαράσταση ἔχει βεβαίως τεράστια δύναμη, δὲν εἴμαστε ὅμως ὑποχρεωμένοι να ὑποκύψουμε σ' αὐτὴν» Κ. Ἀξελός, *Αὐτὸ ποῦ ἐπέρχεται. Ἀποσπάσματα μιᾶς προσέγγισης*, μετὰφρ. Κατερίνα Ἐ. Δασκαλάκη, ἐκδ. Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2011, σ. 126.

54. Κ. Ἀξελός, *Αὐτὸ ποῦ ἐπέρχεται...*, ὁ.π., σ. 73.

55. Οἱ θρησκείες, γράφει ὁ Ἰωάννης Πέτρου, «ἐμφανίζονται “ἐπικοινωνιακά” ὡς οἱ φορεῖς ποῦ μποροῦν να λύσουν ὅλα τὰ προβλήματα», *Θρησκεία και κοινωνία. Κοινωνιολογική ἀνάλυση τῶν σχέσεων θρησκείας και κοινωνίας στὴ σύγχρονη πραγματικότητα*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 11. Δίχως δευτέρη κουβέντα, ὀφείλουμε να ἀποστασιοποιηθοῦμε ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπικινδυνότητα. Μποροῦμε ὅμως να ποῦμε ὅτι ἡ Θεολογία μπορεῖ να συμβάλει στὴν ἀνάπτυξη τῆς διεπιστημονικότητας και μαζί στὴν ὑπέρβαση τοῦ αὐτοερωτισμοῦ και τῆς αὐτάρκειας, ποῦ δημιουργεῖ ἡ ὁποιαδήποτε ἐπιστημονική ιδιότευση. Νὰ συμβάλει στὴ διαμόρφωση τῆς εἰκόνας τοῦ πραγματικοῦ, ποῦ «δὲν περατοῦται, ἀπ' ὅποια κι ἂν δοῦμε θέση μέσα σὲ μιὰ ἐποχῆ». Βλ. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, ὁ.π., σ. 135.

56. «Δὲν πηγαίνουμε πιδ μακριά. Πηγαίνουμε ἀλλοῦ πάνω στὸν ἴδιο δρόμο. Τὸ ἄλλο λέγει, τὸ ἄλλο πράττειν, ἰδοῦ ὁ μέγας πειρασμός μας. Ὅλα ὅσα λαμβάνουν χώρα, συμβαίνουν σύμφωνα με ἤδη διατυπωμένες προβλέψεις. Ἐκείνων ποῦ ὑπῆρξαν παράτολμοι. Και ποῦ εἰσέπραξαν αὐτὸ ποῦ δὲν μποροῦσαν παρὰ να εἰσπράξουν: τὴν παχυλὴ ἄγνοια, τὴν ἀπόρριψη, εἴτε τῆς παρελθοντολογικῆς ἢ και καλοκάγαθης προοδευτικῆς ἀντιδράσεις», Κώστας Ἀξελός, *Αὐτὸ ποῦ ἐπέρχεται...*, ὁ.π., σ. 116.

ἄνθρωπος δὲν θὰ εἶναι μιὰ συνθήκη μεταβατική χωρὶς αἰωνιότητα καὶ προοπτική ἐσχάτων, οὔτε βεβαίως ἓνα στάδιο μιᾶς συνεχοῦς ἀλλαγῆς μὲ σκοπὸ μιὰ κάποια ἀπροσδιόριστη καὶ ἀσαφῆ ἀθανασία. Ἴσως ἦλθε ὁ καιρὸς νὰ κατανοήσουμε πὼς ἐὰν ἡ τεχνική καὶ ἡ τεχνολογία δείχνουν νὰ ξεστρατίζουν πρὸς τὴν κακοτεχνία καὶ νὰ καθίστανται τὸ «μαῦρο ἄλογο» τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη ματιὰ, αὐτὸ τὸ ἀλλοῦ, τῆς ποιητικῆς ἐγκατοίκησης ἐπὶ τῆς γῆς, ποὺ προσβλέπει στό «ἄσπρο ἄλογο», ποὺ γιὰ τὴν χριστιανικὴ σκέψη εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ⁵⁷. Ὑπάρχει ἡ ὄντως ποίηση, ποὺ «σπέρνει μέλλον. Ἔτσι πάντα. Καὶ σήμερα τὸ χρέος δὲν ἄλλαξε», γράφει ὁ ποιητὴς Νίκος Καρούζος, καὶ συνεχίζει: «Γιατί, εὐτυχῶς ἀκόμη, οὔτε τὰ δέντρα ἔλειψαν, οὔτε τὸ ἔαρ, οὔτε ὁ οὐρανός, οὔτε ἡ θάλασσα, οὔτε τὸ στῆθος. Κι ὅμως διαβαίνουμε τὸν κίνδυνο νὰ λείψουν. Ἐπειδὴ τράβηξαν οὐρανομήκη δρόμον, οἱ μηχανὲς καὶ ξεκαρδίζεται μὲ τὴ Θεότητα ὁ Περιπαίχτης Πίθηκος ὅπου κατάντησε τὸ ἀδαμικὸ ἀρχέτυπο. Εἶναι κάτι ποὺ θὰ πληρωθεῖ ἀκριβᾶ. Ἔχουμε κιόλας ἀναιρέσει τὰ Ριζώματα. Καὶ προχωροῦμε σ' ἓνα Μεσαίωνα Τεχνικῆς μὲ τὴν ἀνίερη τώρα ἐξέταση τῶν ἄστρον. Ὡρα τοῦ φτερωτοῦ σκύλου. Ὁ ἔρωτας ἀπόγινε μορφὴ θανάτου. Καὶ βασιλεύει ὀλοῦθε φρίκιαση καὶ ἰδεολογία, σ' ἀνατολὴ καὶ δύση [...]. Μὲ τὰ φῶτα τῶν ἀπογειώσεων ἀνατριχιαστικά, ψηλώνει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀνελευθερία γιὰ μιὰν ἀναστροφή τοῦ Κάτω Κόσμου σ' Ἀπάνω Κόσμο, ἐκεῖθε ἀπαγγέλλοντας ἐδάφια τοῦ Λένιν, ἐδῶθε κουρελιάζοντας τὸν Ἰησοῦ μὲ τὴ λύσσα τῶν οἰκονομικῶν ἐγωισμῶν, ὅπου πυργώνουν τὰ φαλακρὰ ἀπὸ κάθε ἀνθρωπινότητα μονοπώλια. Εἶναι πολὺ ἄγριο τὸ θέαμα, ἐκτυφλωτικὸς Ἐωσφόρος. Ἀλλὰ τί θαῦμα, ἐδῶ πέρα κελαρύζει καὶ τὸ νεράκι τῶν ποιητῶν. Ἀκόμη... Καὶ γυρεύει ἀκοῆ ἀνθρώπου, καρτερικὸ σὰν τὴν αἰωνιότητα. Πρέπει νὰ γλιτώσουμε ἀπὸ ριζικὴ συμφορὰ καὶ σκοτεινὴ Συντέλεια. Τὰ μηχανήματα εἶναι τέλεια καὶ θὰ γίνονται ὀλοένα πιὸ τέλεια. Γυρεύει σήμερα ἡ ποίηση ν' ἀνταμώσει ὁ ἄνθρωπος τὴν ψυχὴ του κάποτε. Καὶ βέβαια ὁ Θεὸς εἶναι τὸ μόνο Σημεῖο γιὰ τὴ συναπάντηση τούτη. Γυρεύει σήμερα ἡ ποίηση κι ἀναθυμᾶται τὶς ρίζες, ἀντλεῖ τὴν πίκρα, οἰκοδομεῖ τὴν ὠφέλεια τῆς ὀδύνης. Εἶδαμε

57. Βλ. Χρ. Μαλεβίτσης, *Ὁ φωτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμια τῆς αἰχμῆς*, «Οἱ τρεῖς ἀπειλές», Οἱ ἐκδόσεις τῶν φίλων, Ἀθήνα 1996, σ. 52.

πρόσφατα στο σινεμά τή Σιωπή, τήν έρημιά τών πάντων. Ό θεομανής Bergman, αυτός ό σκηνοθέτης όραματιστής, έκρουσε φοβερό κουδοῦνι, πού ήχει πιότερο από τούς πυραύλους. Η άπογείωση προς τόν Άδη. Κρουπαγωμένος ό άνθρωπος ανάμεσα στις έκτάσεις του Διαστήματος. Όστόσο, και Μεσαίωνας και Ό,τι – θα θερίσει άνάσταση ό άνθρωπος, θ' άσπροφορέσει κάποτε ό άνθρωπος. Γιατί τó θέλει ή ποιήση. Λοιπόν τó θέλει ή ζωή. Για να φωταγωγηθεί τó Δευτερόλεπτο τών Χιλιετηρίδων»⁵⁸.

Και έάν ή ποιήση και κάθε ποιητική λειτουργεί τή χαμένη προφητεία, καταπώς λέγει και ό Καροῦζος, ό λόγος του ποιητή τής Θεσσαλονίκης Γιώργου Θέμελη βρίσκει κέντρο, όταν με συντριβή, άποκαλυπτική του πραγματικού, όμολογεί: «Ένας άδειος Σταυρός / Μιά άσαρκη σκιά, μιá άπουσία. // Τó σώμα μη χάσεις, / Τó σώμα σου. // Τή σάρκα σου φύλαξε: έξατμίζεται»⁵⁹.

Παναγιώτατε

Τί θα ήταν ο Σταυρός δίχως τó σώμα; Τί θα ήταν ή Άνάσταση δίχως τó σώμα; Ίδου τó σημείο τής αναμέτρησής μας. Ίδου ό Χριστός. Ίδου και ή προσδοκία. Ίδου ή ευθύνη τής Θεολογίας, μαζί και τής Έκκλησίας, για τή νοσηματοδότηση του κόσμου και τής ζωής. Ευθύνη έπαναφοράς τής ζωής στην χαμένη προσδοκία, πέρα από αισιοδοξίες και άπαισιοδοξίες, ή καλύτερα έπαναφοράς του μυστηρίου τής προσδοκίας στη ζωή ⁶⁰. Ίδού...

58. Ν. Καροῦζος, «Για τήν ποιήση», *Πεζά Κείμενα*, έκδ. Ίκαρος, Άθήνα 2010, σσ. 53-54.

59. Γ. Θέμελης, *Τά Πράγματα*, έκδ. Έξοδος, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 58.

60. Βλ. σχετικά, Χρ. Α. Σταμούλης, *Η γυναίκα του Λάτ και ή σύγχρονη θεολογία*, έκδ. Αρμός, Άθήνα 2014, σ. 23· Χρ. Α. Σταμούλης, *Έρωσ και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό τής σάρκωσης*, ό.π., σσ. 218-221. Πρβλ. Π. Παναγιωτόπουλος, «Δυνατότητες έκκλησιαστικής παρέμβασης στον κυβερνοχώρο για τή διαφύλαξη του αύθεντικού Όρθόδοξου ήθους», *Κληρονομία* 39 Α-Β (2021), σσ. 173-174: «[...] ή χαρά τής Άναστάσεως και τής προσημονής τής Όγδότης Ημέρας κρύβεται στη σκιά τών κοινών φοβιδών πού ταλανίζουν τούς υιούς του αιώνας τούτου».

SUMMARY

From the material to the immaterial world:
How did we get here?

By Chysostomos Stamoulis, *Professor*
Aristotle University of Thessaloniki

The endeavour to formulate a new anthropology and world-view puts the durability of the edifice of modern culture to the test. We are faced with a major dislocation of the human condition, given that the virtual reality driving this endeavour never proceeds to examine the objects represented by the profusion of images. Both Suprahumanism and Posthumanism announce a radical upgrading of humanity. However, especially in the context of Critical Posthumanism, what would be left in the wake of this proposed transformation is not the psychosomatic unity of man but rather an abstracted form of the intellect. The discontent with corporeality is nothing new: it formed the backbone of both Manichaeism and Gnosticism and sprang from a disparagement of the material world and an unwillingness to concede that the sublime Creator could ever be conjoined with the fallen human nature. The temptation of the machine and of the technical spirit emanates from a desire to transcend the boundaries of the Created. Nevertheless, an attempt to escape the present and take refuge to an imagined primeval state or its eschatological equivalent would ignore the fact that science and technology are the extension of the creative work of God in the world. This is not to assert that the products of technology are in themselves ineluctably and essentially good, but theology cannot possibly denounce technology and science. Rather, it should seek to facilitate the reintegration of human creativity in its eschatological perspective.